

I. МИТОЛОГИЧЕН МОДЕЛ ЗА СВЕТА

Митът. „Мит“ е гръцка дума, която означава „слово“, „дума“, „разказ“. Митовете са най-древните разкази на човека, с които той обяснява заобикалящия го свят. Те са възникнали още в първобитните времена, когато хората са били сами сред могъщата природа. От нея те са получавали храна и топлина, но и глад и бедствия. В най-старите митове човекът се е прекланял пред самата природа, обожествявал е животни или дървета, опитвал се е да умилостиви хищниците и стихии и да измоли плодородие.

Нека си представим най-древните жители на Земята, които са знаели единствено това, което очите им виждат – земята, водата и звездното небе, сезоните със студа и топлината, смяната на деня и нощта, светлината и мрака, живота и смъртта. Затова и в основата на мита са залегнали противоположностите – ден и нощ, слънце и луна, горе и долу, топло и студено, раждане и смърт.

Всичко това древните хора са обединили в една обща картина и представа за света. Точно тази цялостна представа, разказана с думи и образи, днес наричаме *митологичен модел на света*.

Човешкият образ на света. Древните хора са се опитвали да разгадаят света единствено чрез собствения си опит и начин на мислене. Ето защо в мита природните сили са очовечени, те имат човешки облик и имена. Оприличаването с човека било единственото обяснение, достъпно за древните. Например в старогръцкия мит Земята – Гея, е жена, а Небето – Уран, е мъж. Те раждат деца, които стават богове и на свой ред имат потомство... Древните египтяни пък са вярвали, че слънцето – богът Ра, пътува в небето със своята лодка и сутрин е млад момък, по обед – зрял мъж, а вечер – немошен старец, който през нощта се възражда и отново подмладен, поема по небесния си път на следващия ден. Ето как по-големите от човека неща – природните и космическите обекти, са придобили човешки образ, имат пол и възраст, свързани са в брачни и кръвни връзки. Техните образи и отношения населяват митологичните разкази.

Митовете в човешката култура. Словото на мита е предавало човешкия опит от поколение на поколение и е било неотменна част от развитието на човечеството. С течение на времето човешкият опит и познания са се променяли и митологичният модел на света е престанал да бъде единствен и неизменен. Но митологичните разкази продължавали да се предават от уста на уста, да се видоизменят и да проникват във всички форми на човешката култура. Следи от тях намираме в големите световни религии, както и в устното народно творчество – песните, легендите, преданията, приказките, празниците.

Преди около три века, когато започнали разцветът и развитието на науките, на старите митове се е гледало с известно пренебрежение. Те са били смятани за нещо като приказки от „детството на човечеството“ или примитивни „суеверия на диваци“ (дори до днес думата „мит“ понякога се употребява в смисъла на „лъжа“, „заблуда“). Но колкото повече опознаваме дълбокото минало, толкова повече разбираме сложността на митовете, всеобхватното им влияние върху човешката култура и се изпълваме с уважение към великото усилие на древните да си обяснят Вселената, света и своето място в него.

Хера – старогръцка скулптура

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Как са се зародили гревните митове?
2. Защо противоположностите и повторенията на природните и житейските явления са впечатлявали най-силно гревните хора и са залегнали в основата на техните митове?
3. Защо гревните хора винаги са придавали човешки черти и образи на природните стихии, земята, небето и звездите?
4. Какво е значението на гревните митове в наши дни?

Началото и Сътворението. Човекът винаги си е задавал въпроси как са произлезли земята, небето, звездите, боговете и хората. Какво е било в началото? Самото задаване на въпроса е вече знак за мислене, разсъждаване, проправяне на пътища към отговори. Едни от най-древните писани текстове са задавали първичните, най-велики и сложни въпроси на човечеството.

Ето какви въпроси задава един от свещените текстове на древните индийци преди около 3000 години:

*Кой знае и кой може да разкаже
как и от какво се е появила тая Вселена?
Самите богове не са ли родени и те от нея?
Кой тогава може да проникне
в тайната на нейното сътворение?*

На подобни въпроси се опитват да отговорят **митовете за Сътворението**.

Зевс – старогръцка скулптура

ВАЖНОТО НАКРАТКО

- **Митът е** отговор на всички въпроси, които човекът в своето трудно битие си е задавал, опознавайки света.
- Древните хора живеят в мита – те вярват, че всичко в него е истина.
- Митологията, т.е. съвкупността от погредени митове, представлява единна картина на света, в която човекът се стреми да намери спокойствие, баланс между доброто и злото, между грозното и красивото.
- **Митът не е:**
 - легенда, защото не използва за основа на своите герои действителни личности;
 - предание, защото в основата ѝ не стои реално събитие;
 - приказка, защото не поучава и не цели да достави естетическа наслада;
 - история, защото не задава въпросите *къде, кога, как и защо*;
 - литература, защото борави с реални образи, а не с образи, които имат преносно значение.

ДРЕВНОГРЪЦКИ МИТ ЗА ПРОИЗХОДА НА БОГОВЕТЕ

В началото съществувал само вечният, безкраен и непрогледен Хаос. Макар и безжизнен, той носел в себе си извора на живота... От него възникнал целият свят – и звездите, и планетите, и безсмъртните богове, и хората. От Хаоса произлязла и богинята Гея (Земя), която дала живот на всичко върху нея. Могъщата и благодатна Гея родила Уран – необятното синьо Небе, което се разстлало отгоре ѝ. Към него гордо се извисили високите планини, а край тях се разлял вечно шумящият Понт (Море). Уран, планините и Понт са родени от майката Гея. Баща те нямат.

Хаос сътворил и вечно оживотворяващия Ерос (Любов). Неговата могъща сила била вградена в основите на създаващия се свят. Но редом с Ерос създал и всяващия ужас Тартар – мрачна стихия, обитаваща пълната с тъма бездна в недрата на земята. Хаос родил още вечния Ереб (Мрак) и тъмната Нюкта (Нощ), от които произлезли безспирният Етер (Светлина) и радостната светла Хемера (Ден). Светлината се разлетяла по света и окъпала простора. Оттогава нощта и денят започнали да се редуват.

Скоро Уран станал властелин на света и се оженил за Гея. Дватамата имали шестима синове и шест дъщери – титаните и титанидите. Най-младият от могъщите и страшни титани бил коварният Кронос, който с хитрост свалил баща си Уран от трона и заграбил властта. С нея дошъл и страхът. Кронос предположил, че и него някой ден може да го сполети същата участ. Затова започнал да поглъща децата си. Жена му, титанидата Рея, изпаднала в ужас – пет от рожбите ѝ вече били глътнати от Кронос. За да спаси шестото си дете, което очаквала, тя решила да го скрие далеч от мъжа си. Рея отишла в планината Дикта на остров Крит. Там, в една дълбока пещера, тя родила момченце, което нарекла Зевс. А на Кронос дала да погълне продълговат камък, повит в пелени...

РЕЧНИК

Духало с мехове – старинен уред, използван в ковачницата.

Нимфи – полубожества, които древните гърци си представяли като девойки, покровителки на природата.

Скипър – богато украсен жезъл, който е символ на властта на царя.

Боговете на Олимп

Картина от френския художник от 19. век Мери-Жозеф Блондел Музей „Лувър“, Париж, Франция

Скоро Зевс пораснал, възмъжал и се превърнал в прекрасен и могъщ бог. Той се опълчил на баща си Кронос и го принудил да върне на бял свят децата, които бил погълнал. С помощта на своите освободени братя и сестри Зевс се възкачил на престола...

...Когато синовете на Кронос си поделели властта над света, те хвърлили жребий. На Посейдон се паднала морската шир и той станал повелител на морето. Неговият разкошен дворец от чисто злато се намирал в една пещера на дъното на Егейско море. Посейдон бил страшен, могъщ, имал тъмнозелени коси и синя като морската вода брада. Всички се страхували от буйния му нрав, но всъщност характерът му бил като морето – понякога бурен, гневен и неукротим, понякога тих, кротък и гальовен. По морските простори се придвижвал с колесница, теглена от златогриви коне с бронзови копита. В десницата си богът на морето обикновено държал своя тризъбец. Само с едно негово повдигане се събирали облаци и се разразявали бури, само с едно докосване по морската повърхност се надигали гигантски вълни. Но и пак с помощта на тризъбеца морето утихвало и ставало благосклонно, а попътният вятър опъвал платната. Затова бог Посейдон бил почитан от моряците и пътуващите по море, от рибарите и морските търговци.

Другият брат на Зевс – Хадес – рядко напускал своите владения, които хората със страхопочитание наричали подземно царство, царство на мъртвите или царство на сенките. Самия Хадес пък назовавали „щедър“ и „гостоприемен“, защото смъртната участ не подминавала никого. Хората се раждали на разни места, имали различен живот, но винаги един и същи край. Рано или късно всеки смъртен трябвало да слезе в подземното царство. Заради това Хадес бил могъщ бог, с това всявал ужас – със своята неумолимост и неизбежност. Тъма, мраз и скръб изпълвали печалното царство на Хадес, из което блуждаели безплътните сенки на мъртвите. Когато някоя от душите имала провинения и заслужавала наказание, тя била изпращана в Тартара. Там осъдените попадали под камшиците на Ериниите – неумолимите богини на кръвното отмъщение, които наказвали престъпниците със страшни мъчения. Древните римляни ги наричали Фурии („безумни“, „яростни“).

Зевс останал на планината Олимп – като повелител на небето и земята, на боговете и хората. Високо над света се извисявал гигантският стръмен и многовръх Олимп. Под него се стелели гъсти облаци, които закривали боговете от очите на смъртните. На земята сезоните се менели – есента идвала след лятото, пролетта сменяла зимата. На Олимп царяло вечно лято, никога не падали дъжд и сняг. Долу нещастията и скърбите сменяли веселието и радостта. Горе винаги било спокойно, светло и радостно. Затова наричали Олимп светъл, сияен, светозарен...

Величествените златни дворци на олимпийците построил Хефест – богът на огъня и ковашкото изкуство. Бил грозен и куц, но имал здрави ръце и добро сърце. Потънал в пот и сажди, изкусният майстор прекарвал деня в своята чудна ковачница, в която имало огромна наковалня, пламтящо огнище и необикновено духало с двадесет мяха. Негова съпруга била Афродита, богинята на красотата и любовта. Възхвалявали я като Прекраснооката и Многозлатата, защото златна диадема красяла златистите ѝ коси. От нея струяла светлина, тя излъчвала обич, всички ѝ се прекланяли.

Хефест изковал и двата златни престола, на които седели Зевс и Хера, покровителката на брака и семейството. Красива и величествена била Хера, но и властна, ревнива, отмъстителна. Съпругът ѝ

Атина Палада

Картина от нидерландския художник Карел Дюжарден
Академия за изящно изкуство, Виена,
Австрия

Зевс, а и останалите олимпийци най-искрено я почитали, но и мъничко се страхували от нея. Тя помагала на мъжа си да кове закони и да управлява, но пък и често сеела дрязги и раздори, с което си навличала гнева му. От Хера винаги се носело благоухание, премяната ѝ била разкошна, на главата си слагала диадема, а в ръка държала скиптър...

Зевс тачел също своите сестри – богинята на плодородието и земеделието Деметра и Хестия, покровителката на домашното огнище. Той бил баща не само на Хефест, но и на повечето от боговете. Негова любимка обаче била дъщеря му Атина – навярно защото Зевс сам я родил. Веднъж той научил от Уран и Гея, че първата му жена, богинята на разума Метида, ще добие син, който ще го лиши от властта. Затова я погълнал. Но не след дълго усетил ужасно главоболие. За да се отърве от него, Зевс помолил Хефест да му разцепи черепа. Ковачът замахнал с брадва и от главата на Гръмвержеца се появила на бял свят Атина. Била в пълно въоръжение, сияела с неземна хубост, а от очите ѝ струяла божествена мъдрост. Тя надала боен вик, който разтърсил земята. По-късно Атина се прославяла като богиня на мъдростта, пазителка на градовете и покровителка на науката.

Зевс обичал и сина си Хермес – младежът бил пратеник на боговете, който с помощта на своите крилати сандали обикалял света със скоростта на мисълта. Той покровителствал търговията и търговците, пътищата и пътниците, бил бог на красноречието, но и на извъртането и измамата, никой не можел да го надмине по ловкост и хитрост, минавал дори за необикновено сръчен крадец. Веднъж на шега си присвоил дори скиптъра на Зевс, задигнал тризъбеца на Посейдон... Хермес неотлъчно следвал баща си, докато близнаците Артемида и Аполон рядко се появявали на Олимп, макар че и те били слабост на Зевс.

Титанидата Лето била харесана от Зевс. Когато жена му Хера разбрала, че Лето очаква дете от него, се разярила. Ревнивата богиня не само прокудила титанидата от Олимп, но заповядала на всяко парче твърда, неподвижна земя да ѝ отказва подслон. Нещастницата най-сетне намерила убежище на плаващия остров Астерия. Там на бял свят се появили близнаците Артемида и Аполон.

Вечно младата и невероятно красива богиня на лова Артемида почти не се задържала на Олимп – тя предпочитала сенчестите планини, където скитала на воля със свитата си от горски нимфи. Ловджийката не се разделяла със своя лък, стрели и копие, които рядко пропускали целта. Артемида давала живот на всичко – благославяла раждането, женитбата и брака, грижела се за стадата добитък и дивите животни, карала да растат тревите, цветята и дърветата.

Млад, красив, строен, изящен, лъчезарен, горд, със златни къдрици, озаряващ всичко около себе си бил Аполон. Затова и го наричали Феб – Бляскав, Блестящ. Затова и бил бог на светлината. Чрез нея той носел здраве, благодат и щастие, ала слънчевите му лъчи имали и смъртоносна сила, можели да поразяват. И той като сестра си не се разделял с вълшебния си сребърен лък и колчана със златни стрели, затова две от многобройните му имена били Сребролъкия и Стрелометеца.

Виж, богът на войната Арес не се радвал на бащината обич. Зевс недолюбвал своя син, защото бил коварен, вероломен, кръво-

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

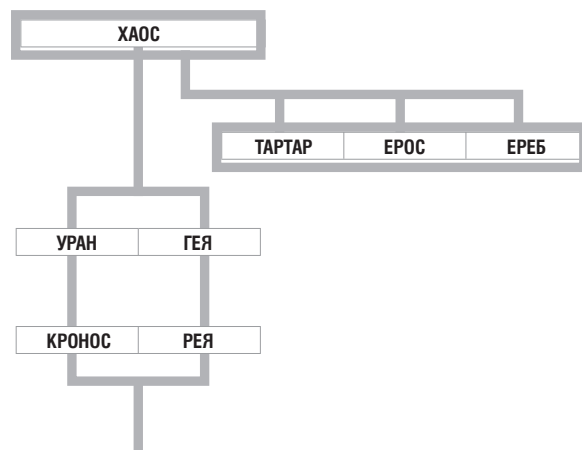
1. Разделете текста на части, поставете им заглавия по ваш избор.
2. Какво се случва в началото на света според старогръцкия мит? Как възникват земята и небето, светлината и тъмнината?
3. Как боговете си погелят властта на пространствата в света? Обърнете внимание на морето, подземното царство и планината Олимп.
4. Старогръцките богове са нагарени с човешки характери. Открийте онези моменти в текста, които според вас най-ясно говорят за това какъв е характерът на всеки бог.
5. Обърнете внимание на названията на боговете (Зевс е назоваван „Гръмвержец“ и „Милостивий“, Хадес – „щедър“ и „гостоприеман“, Аполон – „Бляскав“, „Сребролък“, „Стрелометец“). Как тези названия се отнасят към характерите им? Съчинете сами названия за Хера, Атина, Артемида, Афродита, Арес, Хермес или Посейдон, които да съответстват на характерите и действията им.
6. В кои моменти боговете са в конфликт помежду си и по какви причини?
7. Днес в отношенията между боговете съзираме както разбираеми неща, така и черти и отношения, които ни плашат и дори ужасяват. Какво от отношенията между боговете е допустимо и какво е недопустимо в нашия днешен свят?

жаден. Само бойният вик и дрънкането на оръжие, гибелта и разрухата, жестоките и кръвопролитни битки радвали сърцето му.

От Олимп Зевс ръководел съдбините на света, решавал участта на хората. Пред вратите на двореца му имало два съда. В единия били даровете на доброто, в другия – на злото. Каквото изваждал от тях, това и пращал на хората. Горко на оня човек, комуто Зевс загребвал дарове само от съда на злото. Горко и на оногова, който нарушавал установените от боговете закони и ред. Тогава Зевс се разлютявал и смръщвал гъстите си вежди. Щом замахнел с десница, блясвали мълнии, гръмотевици разтърсвали небето и земята. Затова и го наричали Гръмвержец. Но и Милостивий, защото гневът на Зевс бързо се смирявал. Тогава над божествения връх отново се разстиляло олимпийското спокойствие.

*По „Старогръцки митове и легенди“,
преразказани от Петър Кърджилков*

ОЛИМПИЙСКИТЕ БОГОВЕ

ДЕМЕТРА	ХАДЕС	ХЕРА	ПОСЕЙДОН	ХЕСТИЯ	ЗЕВС
богиня на плодородието	бог на подземното царство	богиня на брака и майките	бог на моретата	богиня на домашното огнище	върховен олимпийски бог

ДЕЦА НА ЗЕВС, РОДЕНИ ОТ РАЗЛИЧНИ БОГИНИ

АРЕС	ХЕФЕСТ	АТИНА	АПОЛОН	АРТЕМИДА	АФРОДИТА	ПЕРСЕФОНА	ДИОНИС	ХЕРМЕС
бог на войната	бог на огъня и ковачите	богиня на героите и мъдростта	бог на слънцето и изкуствата	богиня на лова	богиня на любовта	богиня на възражащата се природа	бог на лозарството и веселието	вестител на боговете

ВАЖНОТО НАКРАТКО

• **В началото:** Хаос, от който произлизат светлината, мракът, любовта и земята Гея. Гея ражда небето Уран, планините и моретата. От божествения брак на Гея и Уран се раждат титаните.

• **Родословие на боговете:** Титанът Кронос отнема властта от баща си Уран. Тъй като се страхува същото да не сполети и него, поглъща децата си, но Зевс е спасен от майка си и отнема властта от баща си. Негови деца са богинята на мъдростта Атина, богът на войната Арес, богинята на красотата и любовта Афродита, богът на ковашкото изкуство Хефест, Хермес – пратеникът на боговете, богът на светлината Аполон, богинята на лова Артемида.

• **Брачни връзки между боговете:** Уран и Гея, Кронос и Рея, Зевс и Хера, Хефест и Афродита.

• **Устройство на света и пространства:** Властта над света е поделена между Зевс и неговите братя, които управляват различните пространства. Хадес владее подземното царство на мъртвите, Посейдон – моретата, а Зевс управлява земята от планината Олимп.

• **Човешките черти на боговете:** Всички богове в старогръцкия мит имат човешки черти – те имат характери, качества и слабости, биват красиви или страшни. Техните най-отличителни черти са отразени и в имената, с които са били назовавани.

БИБЛЕЙСКИ РАЗКАЗ ЗА НАЧАЛОТО НА СВЕТА

В началото Бог създаде Небето и Земята.

Преди това нямаше нищо: нито земя, нито небе, нито светлина, нито звук, нито жива твар. Всичко бе тъмнина и тишина.

И тогава в тази пустош се яви Духът Божий, за да ѝ придаде форма и да ѝ вдъхне живот.

И рече Бог: „Да бъде светлина!“, и първата зора на всички времена заля света със светлина. Погледна Господ своето творение, видя, че е добро, и раздели светлината от тъмнината. „Нека светлината се нарича Ден – каза той, – а тъмнината – Нощ.“ Така завърши първият от всички дни на Земята.

На втория ден Бог каза: „Нека да има Небе, което да бъде като покрив на света“. Така и стана. Сътвори Бог небето и дъждовните облаци и ги разположи високо над водите на бездната.

На третия ден Бог каза: „Нека водите под небето да се съберат ведно и да се появи суша“. Така и стана. От водите се издигнаха планини, долини и равнини и вече имаше големи пространства суша, разделени от огромни дълбоки водни басейни. Бог нарече сушата Земя, а водите – Морета. И каза той: „Нека на сушата да растат билки и треви, цветя и дървета, като всяко растение има собствено семе, за да може земята никога да не спре да ражда“. Така и стана. Мека трева покри като килим сушата. Растения израснаха и дадоха цвят и семена. Израснаха дървета и според вида си дадоха плод. А семената за нов растеж се пръснаха по земята.

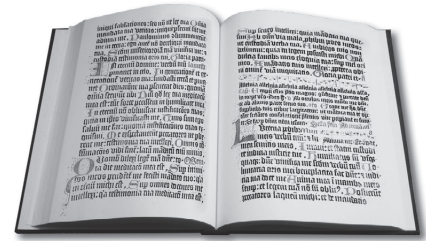
На четвъртия ден Бог каза: „Да бъде светлина в небесата, за да се сменят различни сезони, дни и години. Да бъде светлина над земята“. Така и стана. Бог сътвори Слънцето, Луната и звездите и те заляха със светлината си земята. Слънцето той нарече господар на деня, а Луната – господарка на нощта.

На петия ден Бог каза: „Нека водите да дадат живот на живи създания и нека птици да летят в небесата“. Така и стана. Бог създаде огромни китове и малки рибки, и всякакви други живи твари в моретата, огромни ястреби и малки врабчета, и всякакви други птици във въздуха. Имаше живот и във водите, и в небесата и тишината напусна света. Към края на петия ден на сушата вече се чуваха птичи песни.

Бог създава Слънцето, Луната и звездите.

Картина от фламандския художник от 17. век Ян Брьогел Младия

Първото издание на Библията, отпечатано през 1455 г. в град Майнц, Германия, от Йохан Гутенберг

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. За колко време Бог създава света и човека?
2. В каква последователност Бог създава света? Проследете внимателно какво и кога сътворява той. Преразкажете го.
3. Посочете всички моменти в текста, в които Бог произнася гуми, за да сътвори нещата от света.
4. В кой ден Бог създава живота на земята?
5. Защо Бог създава човека? Каква роля му отрежда той на земята?
6. Съпоставете старогръцкия мит за Сътворението и библейския мит за Сътворението. Кои са главните разлики между тях?
7. Бог създава човека „по свой образ и подобие“. Какво означава това? По какво създаденият човек прилича на Бог и по какво се различава от него?
8. Защо Библията е ценност както за религиозните, така и за нерелигиозните хора?

На шестия ден Бог рече: „Нека земята сътвори живи същества, добитък, влечуги и всякакви зверове, които да живеят на сушата“. Но нямаше създания по Божий образ и подобие. Тогава Бог каза: „Ще сътворя човек по мой образ и подобие. И нека той да властва над рибите в моретата, над всички влечуги и над всяко нещо по земята“. Така и стана. Създаде Бог човек по свой образ и подобие. От пръст извая лицето и тялото му и вдъхна живот в ноздрите му. Нарече го Адам и му предостави всичките билки и плодове на земята, прекрасните цветя и сенчестите дървета, птиците във въздуха и всичко, което се движеше или пълзеше по сушата.

На Адам не му оставяше нищо друго, освен да се радва на плодовете на земята и да властва над другите създания. Огледа той всички птици и зверове и на всеки даде име. Но сред тях нямаше никакво същество като него, за да му бъде истински другар.

Тогава Бог рече: „Не е хубаво да бъде човекът сам. Ще му сътворя помощница“. Приспа Адам в дълбок сън и взе ребро от тялото му, като заши плътта на това място. От реброто Адамово Бог създаде жената. Сега първият човек на земята имаше жена.

Адам я нарече Ева и много я обичаше. И заживяха те заедно в райската градина, която Бог бе засадил за тях в най-хубавата част на новородения свят. Това беше земя с реки и скъпоценни камъни, с разцъфнали дървета, с обилен плод – градината се казваше Едем.

Огледа Бог всичко, което бе сътворил, и му хареса. Небето и Земята бяха завършени, а живите създания по негов образ и подобие се движеха по земята.

Така завърши шестият ден.

На седмия ден Бог реши да си почине.

*По „Библията. Прераказана от Пърл Бък“
Превод Дора Янева*

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Библията: Древен сборник от свещени книги, който се състои от две големи части – Стар завет и Нов завет. Разказът за сътворението на света, който е в Стария завет, се споделя и от трите религии – юдаизма, християнството и исляма.

Бог сътворява природата и човека за шест дни: на първия ден Бог създава светлината и отделя светлината от тъмнината; на втория ден сътворява небето; на третия отделя водите от сушата и създава растенията на сушата; на четвъртия сътворява слънцето, луната и звездите; на петия – птиците и рибите; на шестия – животните и човека; на седмия ден Бог си почива.

Адам и Ева: На шестия ден Бог създава Адам „от пръст“ и „по свой образ и подобие“, за да „владства над другите създания“; Адам дава имена на животните и птиците; от реброто му Бог сътворява и първата жена – Ева.

Бог създава Адам.

*Картина от фламандския художник от 17. век Ян Брьогел Младия
Градски музей в Льовен, Нидерландия*

ТЕСТ КЪМ ДЯЛ I

1. Мит е:

- А) българска дума, която означава „сътворение“
- Б) гръцка дума, която означава „слово“, „разказ“
- В) библейска дума, която означава „Бог“
- Г) нито едно от посочените

2. Откъде произлизат боговете според старогръцкия мит за Сътворението?

- А) от брака на Зевс и Хера
- Б) от брака на Кронос и Рея
- В) от брака на Уран и Гея
- Г) от брака на Хефест и Афродита

3. Посейдон и Хадес са:

- А) синове на Зевс
- Б) братя на Зевс
- В) приятели на Зевс
- Г) врагове на Зевс

4. Защо Кронос поглъща децата си?

- А) от гняв заради тяхното неподчинение
- Б) от страх за властта си
- В) защото е вечно гладен
- Г) защото мрази децата си

5. Кое от следните твърдения НЕ е вярно?

- А) Кронос е баща на Зевс.
- Б) Библията е книга, в която са написани всички старогръцки митове.
- В) Бог създава света за шест дни, а на седмия ден си почива.
- Г) Зевс управлява света от планината Олимп.

6. Кои са първите думи, които Бог произнася в библейския разказ за Сътворението?

- А) „Да съществува светът!“
- Б) „Да бъде човекът!“
- В) „Да бъде тъмнина!“
- Г) „Да бъде светлина!“

7. От какво и как Бог създава първия човек Адам?

- А) от пръст и по свой образ и подобие
- Б) от пръст и светлина
- В) от реброто на Ева, след като е приспал Ева
- Г) нито едно от посочените

8. Кое е първото убежище на Адам и Ева в библейския разказ за Сътворението?

- А) водата
- Б) планините
- В) първият континент, създаден от Бога
- Г) райската градина

9. Кой дава имената на животните и птиците в библейския разказ за Сътворението?

- А) Адам
- Б) Ева
- В) Бог
- Г) нито един от посочените

10. Кое от следните неща НЕ е създадено от Бог в библейския разказ за Сътворението?

- А) светлината
- Б) тъмнината
- В) животните
- Г) птиците

II. ФОЛКЛОРЕН МОДЕЛ ЗА СВЕТА

Фолклор. „Фолклор“ означава *народна мъдрост, народно знание*. Фолклорът е характерен за общност, създадена преди всичко чрез кръвни и брачни връзки между хората. В нейната основа са родът и традициите, които се предават от поколение на поколение. В тези традиции влизат вярата, нравствените правила, разбиранията на хората за добро и зло, красиво и грозно, правилно и неправилно, полезно и вредно... Така човекът има своите опори, може да се ориентира в света, който го заобикаля, и да взема верни решения в своя живот.

	ДОБРО	ЗЛО
ОБЩОПРИЕТИ СИНОНИМИ/ ЗНАЦИ ЗА ПРИСЪСТВИЕ	светлина, Бог, небе, истина, мир, хармония, красиво, загриженост за другите, ред, духовни ценности	мрак, дявол, преизподня, лъжа, война, грозно, неразбирателство, егоизъм, хаос, материални ценности
КАЧЕСТВА И ПРИЗНАЦИ	смирение милосърдие кротост доброжелателство	горделивост алчност гняв завист

Едно след друго поколенията наследяват и творбите на народното творчество – легендите, приказките, народните песни, както и празниците и обичаите.

Фолклорът е колективно и устно творчество. Никоя фолклорна творба няма отделен автор – всяка е създавана, допълвана или променяна от много незнани певци и разказвачи. Легендите, приказките, песните, пословиците, поговорките, гатанките са били предавани устно. Пренасяни от уста на уста в продължение на много поколения, те са се променяли. Затова и до днес се срещат в множество различни варианти.

Свое и чуждо. Фолклорът възниква и се предава от поколение на поколение, най-напред в самия род – от майка на дъщеря, от баща на син, от баби и дядовци на внуци. Родът се състои от всички *брачни* (съпрузи и съпруги) и *кръвни* (родители, деца и внуци) *връзки* между хората. Правилата на техния живот, нравите и представите им за света, изразени в устното колективно народно творчество, образуват фолклорния модел на света. С поддържането на традицията се съхранява и отстоява *своето*. „Своето“ е именно наследената вяра, култура и начин на живот на хората. Всичко, различно от своето, е било приемано като *чуждо* – друга вяра, друго пространство, друга култура, други обичаи. Всяка общност граничи и с „чуждото“ – то може да бъде непозната земя, различни правила на човешките отношения или общност, която има друга религиозна или народностна принадлежност.

По нашите земи в различни исторически обстоятелства има примери както за противопоставяне между „своето“ и „чуждото“, така и за уважение към чуждите традиции. На Балканския полуостров и до днес живеят различни хора с различни традиции. В хода на историята между тях е имало напрежение и враждебни отношения, но и обратното – добро съседство, взаимопомощ и взаимно опознаване. На много места на Балканите хора от различни народности и религиозни общности споделят и обменят помежду си творенията на своето народно творчество, уважават взаимно своите различни празници, помагат си в беда.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои са основните черти на народното творчество?
2. Защо събирането и изучаването на фолклора са необходими за опознаването и разбирането на народния живот?
3. Дайте примери за отношенията между „свое“ и „чуждо“ – от ежедневието, книгите, филмите и др.

Стоян Венев. Сватба, 1962 г. (фрагмент), Софийска градска художествена галерия

ВАЖНОТО НАКРАТКО

- „Фолклор“ означава *народна мъдрост, народно знание*.
- Фолклорът е характерен за общност, създадена преди всичко чрез кръвни и брачни връзки между хората.
- В различните **форми на фолклора** – легендите, приказките, народните песни, както и празниците и обичаите, хората съхраняват истините за живота, до които са стигнали, и ги предават устно на потомците си, за да може те да се ориентират в света, който ги заобикаля, и да вземат верни решения в своя живот.

ТРИМАТА БРАТЯ И ЗЛАТНАТА ЯБЪЛКА

Българска народна приказка

Живял във време оно един старец, който имал трима синове. В двора си на младини той посадил едно ябълково дърво. Но то не било като другите дървета, а всяка година на Петровден през нощта раждало само по една златна ябълка. Щом ябълката започнела да блещука върху най-горното клонче на дървото, с гръм и трясък пристигала една ламя, откъсвала златния плод и го отнасяла някъде в нощта. С тъга старецът гледал ябълковото дърво и думал на синовете си:

– Ех, рожби, рожби, през целия си живот не можах да откъсна нито един плод от ябълката. Проклетата ламя! Дано поне вие имате късмет да я преварите някога и откъснете златния плод.

– Тате – обадил се най-големият брат, – кога ще заблещука златната ябълка върху най-горното клонче на дървото?

– Тая нощ, сине, щом пропеят първи петли.

– Дай ми твоя лък, дай ми колчана със стрелите. Аз ще убия ламята!

– Вземи го – поклатил глава бащата, – но не вярвам да направиш нещо, защото ще заспиш, преди да се роди ябълката.

Грабнал най-големият брат стария лък, пригответил една стрела и легнал под дървото. Вперил очи в най-горното клонче. Наоколо било тъмно като в рог. Малко преди да пропеят първи петли, върху най-горното клонче затрепкала една звездичка като просено зрънце.

– Туй нещо трябва да е златната ябълка. Ще почакам още, докато се уголеми.

Златната ябълка бързо захванала да расте, но щом в тъмнината се обадили първи петли, задухал сънен ветреца, пазачът под дървото започнал да се прозява, изтървал лъка си на земята, клюмнал с глава и заспал дълбоко. Тогава с гръм и трясък пристигнала ламята и откъснала златния плод.

На втората година се случило същото – и вторият брат заспал и не успял да опази златната ябълка...

На третата година най-малкият брат излязъл да варди ябълката. Не легнал до дънера, нито тръгнал да се разхожда из двора, ами се покачил на дървото и се потулил в гъстия шумак. В полунощ на най-горното клонче се появило ябълковото зърно и почнало бързо

да расте. Наедряло колкото яйце и огряло целия двор. Пропели първи петли. С гръм и трясък се появила ламята. Погледнала отдалеч – никой не се вижда.

– Тая година няма вардач! – рекла си ламята и не изпратила сънния ветрец.

Най-малкият брат стоял сгушен в шумака с опънат лък. Когато ламята приближила дървото и разтворила устата си да налага златния плод, момъкът пуснал стрелата и пронизал езика ѝ. Ламята изревала страшно, обърнала се назад и побягнала разлютена, без да откъсне златния плод. Тогава най-малкият брат се покачил на върха, протегнал ръка, откъснал ябълката и я отнесъл на баща си. Бащата скътал ябълката и му рекъл:

– От тебе ще стане човек, сине!

На другия ден най-малкият брат се дигнал рано.

– Тате – рекъл той, – аз ударих ламята, но не можах да свърша с нея. Ще отида да я довърша с дряновия си кривак, защото догодина пак ще дойде и ще отмъкне златната ябълка.

– Иди, сине, но как ще я намериш?

– Ще я намеря лесно. Нейният път е белязан с капки кръв. Нали ѝ пронизах езика.

– И ние ще дойдем с тебе – обадили се двамата по-големи братя.

– Елате, щом искате. По-лесно ще ни бъде, щом като сме трима.

Тръгнали тримата братя по кървавите дири на ламята. Вървели, що вървели, стигнали до един дълбок кладенец. Капките свършвали до тоя кладенец.

– Братя – обърнал се най-малкият брат, – ламята е тука. Кой ще влезе да я довърши?

– Аз – обадил се най-големият брат. – Но как ще вляза?

– Как ли? Ще те вържем през кръста ей с това въже, което взех на тръгване от къщи. Ще те пуснем в кладенеца и там на дъното ти потърси раненото чудовище. Ако усетиш нещо лошо, поклати въжето, за да те измъкнем.

Спуснал се големият брат, но щом стигнал до средата на кладенеца, започнал да трепери от страх и заклатил въжето. Бързо го измъкнали навън.

Същото се повторило и с другия брат.

Тогава най-малкият брат грабнал дряновия си кривак и викнал:

– Я пуснете мене в кладенеца!

Вързали го през кръста и го спуснали. Като стъпил на дъното, той забелязал една вита стълба, която слизала още по-надолу. Развързал въжето от кръста си и тръгнал по стълбата. Вървял, що вървял, изведнъж пред очите му светнало. Видял една чудно зелена градина с висока желязна ограда. Сред градината – мраморен дворец. В росната трева си играела една девойка – неизказано хубава. Тя чевръсто подхвърляла нагоре една златна ябълка, която момъкът познал, че е от бащиното му дърво.

– Коя си ти? – попитал момъкът.

– Аз съм робиня на ламята – стреснала се хубавата девойка и изгървала ябълката. – А ти по-скоро се върни и бягай оттука, защото, завари ли те ламята, мигом ще те глътне.

– Къде е тя? – попитал момъкът.

– Слезе на долната земя да яде хора. Много е разлютена. Нощес някой е пронизал езика ѝ със стрела.

Юнакът бил толкова поразен от хубостта на девойката, че забравил накъде е тръгнал.

– Искаш ли да те изведе горе на белия свят? – попитал той.

– Искам, но не смея, защото, ако ни усети ламята, загубени сме.

– Не бой се – успокоил я момъкът, налегнал градинската врата с гръб, изкъртил я и повел девойката нагоре по стълбата. Стигнали двамата до дъното на кладенеца. Момъкът казал:

– Сега ще те вържа през кръста с туй въже. Горестоят и чакат моите по-големи братя. Те ще те измъкнат, след това ще спуснат въжето и ще изтеглят и мене. Ще те отведе при баща си, ще се оженим и ще заживеем честит живот. Съгласна ли си?

– Съгласна съм – отвърнала девойката, снела пръстена си и му го дала.

– Този пръстен е чудотворен. Щом го погледнеш и пожелаеш нещо хубаво – мигом ще ти се изпълни желанието. Вземи го! А ти стой и чакай. Ако братята ти не рачат да те измъкнат, ще пропаднеш в земята още по-дълбоко. Там ще видиш една ливада с два овена – единият чер, другият бял. Гледай да яхнеш белия, за да те изкара на горния свят. Ако яхнеш черния – ще отидеш на долния свят, където е страшната ламя.

Момъкът прибрал пръстена, вързал девойката през кръста и разклатил въжето. Братята изтеглили девойката на бял свят и ахнали, като видели колко е хубава.

– Туй момиче се пада на мене, защото съм първороден син на майка си и на баща си! – рекъл големият.

– Не – извикал средният брат, – тя ще бъде моя!

Скарали се двамата братя за хубавата девойка и забравили оня, дето бил в кладенеца. Хванали се за гушите. Тогава се намесила девойката.

– Спрете! – викнала тя. – Чуйте какво ще ви кажа: аз ще се омъжа само за оня, дето може да ми направи самотворни венчални дрехи, които да се събират в лешникова черупка.

Братята се пуснали.

– А сега измъкнете горе и най-малкия си брат!

– Дума да не става – махнал с ръка големият. – Ако го измъкнем, и той ще поиска да се ожени за тебе. По-добре да си стои в кладенеца.

Щом най-големият брат изрекъл тези думи, оня, дето останал в кладенеца, почнал да потъва надолу в земята, докато най-сетне стигнал до ливадата, където пасели белият и черният овен, но по паднал на гърба на черния. Той го отнесъл на долната земя. Като спръл, момъкът скочил от гърба му и се озърнал: никъде не се виждала жива душа. Разходил се насам-нататък и влязъл в един град. Почукал на първата врата. Отвътре се чул старчески глас:

– Кой е? – попитал гласът.

– Аз съм гостенин от белия свят.

– Влез вътре да си починеш – поканила го старицата.

Настанил се гостенинът върху една възглавница до стената, а домакинята се запретнала да меси хляб. Насипала брашно в ношвите и наместо с вода почнала да го мокри със сълзи.

– Какво правиш, бабо? – попитал той. – Защо плачеш и мокриш брашното със сълзи наместо с вода? Няма ли чешма?

– Имаме, как да нямаме, една голяма чешма имаме сред града, но по нашата земя броди най-лютата ламя. Тя се храни с живи хора и никому не дава да си напълни стомната с вода от чешмата, ако не ѝ поднесе някоя от рожбите си... Днес изпроводиш и последното си чедо – момичето. Сърцето ми се къса от мъка. Затуй плача и замесвам брашното със сълзи.

– Къде е чешмата? – попитал момъкът и станал.

– Тя е наред града. Ще я намериш лесно. Над чешмата е разперило клони едно вековно дърво с орлово гнездо.

Гостенинът си нарамил кривака, излязъл от къщата на разплаканата майка и тръгнал по запустелите улици. Намерил чешмата. Там дъщеричката на побелялата жена седяла на един камък и цяла треперела от страх.

– Не бой се, девойко – рекъл момъкът и помилвал момичето по главата.

По едно време се чул страшен гръм и трясък. Светкавици раздрали небето. Ламята се появила над градските къщи. Щом я видял, момъкът я познал.

– Тази е – рекъл той, – дете ядеше ябълките на бащиното ми дърво. За нея съм тръгнал с дряновия си кривак.

И щом ламята наближила и си разтворила устата, започнал да удря, където му видят очите. Пата-кюта – утрепал ламята, но се изморил здравата, докато я простре на земята.

Спасеното девойче хукнало към къщи, а юначният момък се изтегнал под дървото и задрямал. Но щом си затворил очите, чул писък над главата си. Скочил, погледнал нагоре и що да види: към орловото гнездо пълзи една триглава змия, а орлетата в гнездото пискат, та се късат. Без да чака много, момъкът се покатерил на дървото, замахнал с дългия си кривак, ударил змията и я свалил на земята. Тъкмо в туй време долетяла орлицата.

– Ти ми спаси рожбите от триглавата змия. Кажи с какво добро мога да ти се отплатя?

– Изнеси ме на горния свят. Нищо друго не искам.

– Да те изнеса, но ти трябва да ми приготвиш девет пещи хляб, девет крави ялови и девет стомни вода. Всичко ще наместиш в един железен ковчег. Когато река „га“ – ще ми даваш месо, а когато река „пию“ – ще ми даваш вода...

Когато всичко било готово, момъкът наредил месото, хлябовете и стомните в ковчега, простил се с побелялата жена и щерката ѝ, влязъл и той вътре и рекъл на орлицата:

– Хайде!

Орлицата хванала с ноктите си халката на ковчега и го понесла нагоре. Когато след един час време рекла „га“ – момъкът си подал ръката през дупката и поднесъл към клоницата на орлицата парче месо. Когато рекла „пию“ – той ѝ подал вода в една паничка. Цели девет дни и нощи се вдигали нагоре. Уморената птица все по-често искала месо и вода. Най-сетне, на десетия ден, месото се свършило.

– Га! – рекла орлицата.

Момъкът изкарал ножа си и отрязал едно парче месо от ходилото на крака си. Подал го на орлицата. Подир малко пак поискала месо. Момъкът ѝ подал още едно парче, което отрязал от ходилото на другия си крак. Най-сетне, на десетия ден, орлицата изнесла момъка на горния свят.

Момъкът се измъкнал от ковчега, опитал се да пристъпи, но не можел да направи нито една крачка.

– Защо не можеш да ходиш? Какво ти е? – попитала го орлицата.

Тогава момъкът ѝ разказал, че краката го болят, защото е отрязал две парчета месо от ходилата си. Орлицата се усмихнала, върнала му парчетата и рекла:

– Щом ми подаде първото парче месо, аз разбрах, че не е кракешко, и го скрих под езика си, защото не ям човешко месо.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Разделете приказката на епизоди и ги озаглавете по свой избор, за да се оформи план за текста.

2. Защо третият брат е героят на приказката? В кои моменти от развитието на действието най-ясно личат неговите качества и добродетели?

3. Какво мислите за двамата по-големи братя? Посочете онези моменти от текста, в които най-ясно личат техните характери и отношенията им с близките.

4. В приказката се казва, че дървото в бащиния двор „всяка година на Петровден през нощта раждало само по една златна ябълка“. Прочетете какво и как се празнува на Петровден, и споделете в клас мнението си защо тъкмо на Петровден дървото ражда златната ябълка.

5. Съпоставете пространствата в приказката. Какви са приликите и разликите между горната и долната земя? В коя от тях хората са по-нещастни и защо?

6. Характеризирайте девойката, която третият брат обиква. По какъв начин в приказката са показани нейната доброта, ум, съобразителност и чувство за справедливост?

7. Как си представяте девойката, облечена във вълшебните „грехи самотворни“? Опишете я.

8. В кои епизоди най-ясно виждате присъствието и действието на вълшебството в „Тримата братя и златната ябълка“? Преразкажете ги. А има ли моменти, в които не виждате нищо вълшебно? Каква е ролята на вълшебството в приказката и защо тя се нарича именно вълшебна?

9. Дайте примери и от други приказки за това какво разбирате под „щастлив край“ на приказката. Защо щастливият край е справедлив?

Момъкът поставил всяко парче на мястото му и проходил.

– Много съм ти благодарен – обърнал се той към орлицата и се поклонил.

Орлицата размахала криле и почнала да се спуска надолу, а момъкът тръгнал към бащиния си дом. Под ябълката заварил братята си умърлушени: напъвали си умовете как да направят самотворни дрехи. Като видяла най-малкия брат, девойката плеснала с ръце и викнала:

– Искам самотворни дрехи!

Юнакът, който погубил ламята, се досетил, погледнал пръстена, дето му го дала девойката, и пожелал самотворни дрехи. Изведнъж в краката му се търкулнало едно лешниково зърно. Девойката се навела, грабнала зърното, строшила го и изкарала от него цяла венчална премяна. По-големите братя преклонили глава пред най-малкия.

– То се видя, че ще бъде твое момичето, ами хайде да направим една хубава сватба! – рекли те и тръгнали да калесват роднини и приятели.

На сватбата старият баща подарил на снаха си златната ябълка, която неговият най-малък син отървал от ламята.

Преразказал Ангел Каралийчев

РЕЧНИК

Време оно – в стари времена.

Първи петли – първото кукуригане на петлите; скоро след полунощ.

Колчан – специална чанта (торба), в която се поставят стрели.

Варгач – пазач.

Ламя – митично чудовище с няколко глави и змийско тяло, покрито с люспи.

Петровден – празникът, посветен на християнските апостоли св. Петър и Павел. Чества се на 29 юни. Петровден е един от най-почитаните празници през летния период в традиционния български бит.

Да варгу – да пази.

Потулил се – скрил се.

Кривак – дебела тояга с извит край.

Не рачат – не поискат.

Самотворни дрехи – вълшебни дрехи.

Нощви – гървено корито, в което в миналото са месили тесто за хляб.

Клюница – клон, човка на птица.

Приказката

- Когато хората престават да вярват, че разказаното в митовете е абсолютна истина, се появяват приказките.
- Приказките са плод на творческото въображение на хората, разказват се за развлечение, но задължително имат поука.
- Със своите сюжети (сюжетът е последователност от събития и действия на героите) приказките укрепват увереността на човека в собствените му сили и възможности, в справедливостта в света.
- Има различни видове приказки, възникнали последователно във времето:
 - приказки за животни, които имат човешки качества и действат като хора;
 - вълшебни приказки, в които има в тях има необикновени случки, фантастични герои и вълшебни предмети;
 - битови приказки, които разказват за взаимоотношенията на хората в тяхното всекидневие.
- Според авторството си приказките се делят на:
 - фолклорни – колективно народно творчество, дълго съществувало само в устна форма, преди да бъде записано;
 - преразказани – авторска преработка на известни фолклорни сюжети;
 - литературни – дело на един автор.
- Някои важни особености на приказката:
 - Времето и мястото на действието не са уточнени;
 - Героите най-често нямат имена;
 - Героите са разпределени по типове (майката, бащата, мащехата, най-малкият брат, чорбаджията...);
 - Героите са разпределени в групи – добри или лоши;
 - Сюжетът е завършен – има начало, развитие и край;
 - Има сюжетни елементи, които си повтарят;
 - Напрежението постепенно нараства;
 - На финала злото задължително е победено и хармонията е възстановена;
 - Изведена е запомняща се поука.

Фолклорната вълшебна приказка

В устното народно творчество се срещат много и различни приказки. Едни от тях имат герои животни (Кумчо Вълчо, Баба Меца, Кума Лиса и т.н.), други разказват за бита и ежедневието живот на хората, за техните качества и недостатъци – трудолюбие и мързел, хитрост и глупост. „Тримата братя и златната ябълка“ е една от най-известните български **вълшебни приказки**. В нея срещаме вълшебни и магически предмети и същества, като златната ябълка, вълшебния пръстен на девойката и злата ламя. Във всички вълшебни приказки срещаме такива предмети – жива вода, жар птица, вълшебна покривчица, която сама се отрупва с храна, и т.н., и такива същества – зла или добра вещица или магьосница, седемглав змей, орисници, великани, говорещи птици или животни и т.н.

В центъра на фолклорната вълшебна приказка стои борбата между доброто и злото. Героят или героинята на приказката винаги претърпява изпитания и дори нещастия, но накрая успява да победи злото и да постигне сполука и щастие.

„Тримата братя и златната ябълка“ – вълшебна приказка

„Тримата братя и златната ябълка“ е фолклорна вълшебна приказка. В нея има вълшебни предмети – златната ябълка, пръстенът на девойката, който доставя „дрехи самотворни“. Вълшебството виждаме и в пространствата – светът е разделен на Горна и Долна земя. Виждаме вълшебството и в злата ламя, и в говорещата орлица, които съвсем не са същества от нашия познат свят.

Героят на приказката е третият брат, който изминава пътя между световите, помага на страдащите и убива ламята. Той успява да извърши всичко това с помощта на своите собствени качества – смелост, ум, съчувствие към чуждата мъка и воля за справедливост – и със своя съвсем невълшебен „дрянов кривак“. Двамата му по-големи братя не притежават тези качества, те са страхливи, егоистични и нечестни. Затова третият брат е този, който побеждава злото, получава помощта на орлицата и любовта на красивата девойка.

Сюжетните събития следват едно след друго, при протичането на действието все повече и повече трудности и препятствия се изправят пред третия брат, но той се справя с всички тях и получава наградата си в щастливия край на приказката. Така вечният сюжет за борбата между доброто и злото, който познаваме и от толкова много други приказки, книги, филми и т.н., завършва със заслужената победа на доброто.

ВАЖНОТО НАКРАТКО

• **За приказката:** „Тримата братя и златната ябълка“ е фолклорна вълшебна приказка.

• **Героят:** Третият брат, който опазва златната ябълка, отива на Долната земя, убива ламята и освобождава страдащите хора, връща се на Горната земя и се оженва за красивата и добра девойка.

• **Участници в действието:** старият баща; двамата по-големи братя, които не се отличават със смелост и честност; красивата девойка с вълшебния пръстен; жителите на долната земя – старията и дъщеря ѝ; злата ламя; орлицата, която помага на третия брат.

• **Пространства в приказката:** Горна земя, където живее семейството на героя; Долна земя, към която се стига през кладенеца – там ламята измъчва и убива хората. Преходът между горната и долната земя се извършва чрез вълшебни животни, като белия и черния овен и орлицата.

• **Сюжет:** За героя, който изминава различни пространства, преодолява препятствия, бори се със злото и постига сполука и щастие.

• **Основна идея:** Борбата между доброто и злото, в която доброто побеждава със смелост, съобразителност и честност.

ТРОИЦА БРАТЯ ГРАДА ГРАДЯХА

Народна песен

Троица братя града градяха,
 деня го градят по ясно слънце,
 нощя се сипе по месечина.
 Троица братя сговор сториха:
 „Чието либе най-рано дойде,
 да ми донесе ранна прогимка,
 да го вградиме в Бялаго града“.
 Всяко си либе на либе каза,
 Струнино либе сал не ѝ каза,
 ами ѝ каза и я нареди:
 – Ой, Струно, Струно, млада невясто,
 утре ми, либе, рано подрани,
 та си обаняй малкото дете,
 па си го повий и нахрани го,
 и нахрани го, и приспи си го,
 па ми изпечи ранни хлебове
 и опери си бялото пране,
 па ми сготви ранна прогимка
 и донеси я на Бяла града.
 Струна невяста рано подрани,
 та си направи много работи,
 дето нареди нейното либе;
 па си наготви ранна прогимка
 и сготвила я, и отнела я.
 Кога я видя нейното либе,
 нейното либе ником уника,
 ником уника, сълзи зарони.
 Като ги видя Струна невяста,
 тя си на либе тихо говори:
 – Оти ми, либе, ником уника,
 ником уника, сълзи оброни?
 – Ой, Струно, Струно, млада невясто,
 изпуснал съм си сребърен пръстен,
 сребърен пръстен със червен камък –
 изпуснах си го в Бялаго града!
 – Ой, либе, либе, Струнино либе,
 рипна ще Струна, извади ще го.
 Рипнала Струна в Бялаго града,
 да си извади сребърен пръстен.
 Струнини стрици, същи девери,
 камък по камък, дърво по дърво,
 та си вградиха Струна невяста.
 Струна невяста викна, заплака:
 – Ой, стрици, стрици, същи девери,
 изградете ме от дясна страна,
 от дясна страна на Бяла града,
 та да си храня малкото дете,
 малкото дете със прясно мляко.

Песен от Смолянско

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Преразкажете сюжета на песента „Троица братя града градяха“.
 2. Какви чувства внушава песента на слушателя и читателя?
 3. Кое е по-важно за фолклорната общност според текста на песента – общото дело (градежът) или животът и щастието на отделния човек?
 4. Как постъпват тримата братя, за да спасят жените си от решението, което сами са взели? Каква е разликата между постъпката на двамата по-големи братя и тази на третия брат?
 5. Как се отнася Струна към съдбата си? Бунтува ли се тя срещу това, че е принесена в жертва? Как оценявате нейното отношение към това, което ѝ се случва?
 6. Как в „Троица братя града градяха“ е изразена майчината любов?
 7. Ако бяхте на мястото на съпруга на Струна, как бихте постъпили? Защо?
 8. В миналото отделният човек е бил подчинен и зависим от фолклорната общност и нейната традиция. Дори ако това подчинение води до смърт, както е в песента за Струна невяста. Така ли е и днес?
 9. Кое от следните становища споделяте и защо:
 - И днес общността има право да жертва отделния човек в името на собственото си добруване.
 - Никоя общност няма право да жертва когото и да било в името на собственото си добруване.
- Дайте примери, като разсъждавате по въпроса каква е днес цената на човешкия живот.

РЕЧНИК

Се сипе – разпада се.
Прогимка – закуска преди обед.
Сал – само.
Обаняй – изкъпи.
Ником уника – наведе глава.
Стрик – девер (брат на съпруга).
Оти – защо, защото.

Дяволският мост край Ардино в Родопите

Той е построен в началото на 16. век на мястото на стар римски мост. За Дяволския мост се разказват много легенди. Според една от тях, колкото и да градели местните хора моста, буйната река всеки път го разрушавала. И когато всички вече били решили да се откажат, с градежа се захванал един млад майстор. И той успял, но според легендата, за да е здрав мостът, майсторът вградил в него сянката на любимата си. Вече 500 години Дяволският мост стои здрав и неразрушим над река Арда.

ВАЖНОТО НАКРАТКО

- **За песента:** „Троица братя града градеяха“ е българска народна песен; сюжетът за вграждането на жив човек в основите на сградата е разпространен във фолклора на целия Балкански полуостров и има древен митически произход.

- **Тримата братя:** Решават да пожертват една от жените си, за да трае градежът, и се сговарят да оставят на случайността да реши коя от тях първа ще дойде на сутринта. Двамата по-големи братя предупреждават жените си. Третият постъпва честно и само ѝ възлага много работа, но тя идва първа; тъкмо любовта на честния човек е жертвена.

- **Струна невеста:** Добра и трудолюбива съпруга и майка; приема съдбата си без бунт, а само с тъга; моли единствено да ѝ оставят отвор в градежа, за да храни детето си.

- **Основна идея:** За разлика от нормите и законите в съвременния свят старата традиция позволява на общността да пожертва един невинен човек в името на своето начинание и добруване.

ФОЛКЛОРЕН/ТРАДИЦИОНЕН КАЛЕНДАР

Коледа, Великден, Курбан байрам, Гергьовден,
Васильовден

Коледа, Великден, Курбан байрам, Гергьовден и Васильовден са едни от най-известните празници на християните и мюсюлманите. Те са свързани с три различни религиозни традиции на различни общности, но имат много важни общи черти – радостта, почитта към Бога, към наследените обичаи, грижата не само за своите, но и за чуждите и непознатите, за гладните и бедните. Това са празници, които укрепват доброто в отношенията между хората. Фолклорният празничен календар по традиция следва цикъла на сезоните и в него се отразява както връзката на хората с природата, така и религиозната вяра и традициите на общността.

Думата *празник* означава „празен ден“, в който не се върши работа, за разлика от *делника*, изпълнен с всекидневни дела. И до днес традицията продължава – дори съвременните градски жители, които нямат непосредствена връзка със земеделския труд, дори нерелигиозните хора честват и участват в празниците, които ги сплотяват чрез радостта и почитта към традицията. И още, много хора и в миналото, и в наши дни участват в празниците на други религиозни общности, изказват благопожелания и споделят обща надежда за здраве и благодат.

Ритуалите (обредите) са важна част от традиционните празници. Те представляват поредици от действия, чрез които хората потвърждават своето участие в традицията и скрепяват връзката си с общността и със своя Бог. Ритуали са например подготовката на трапезата за Бъдни вечер и коледуването на Коледа, боядисването на яйца за Великден, действията около подготовката на жертвеното животно на Курбан байрам и т.н. Специалната храна, благопожеланията и молитвите на празниците също са част от ритуалите.

КОЛЕДА

Коледа е най-големият християнски зимен празник, наричан още *Рождество Христово*. На него се чества рождението на Исус Христос, описано в християнските книги на Библията (Новия завет). По време на пътуване на Дева Мария и Йосиф в един обор във Витлеем се ражда Синът Божи, в небето се появява нова звезда, която сочи пътя на мъдреците, тръгнали да му поднесат дарове. Същевременно преди Коледа е и най-късият ден в годината, след него денят започва да расте. Така в народното съзнание се преплитат природният цикъл и религията, раждането на „Млада Бога“ и раждането на младото слънце.

Вечерта преди Коледа се нарича *Бъдни вечер*. По традиция семейството се събира около трапезата, на която има специален хляб, наречен *богувица*, а в огнището гори *бъдник*. Храните са нечетен брой и са само постни – така се почитат земеделският труд и надеждата за плодородие. Обикновено най-старият член на семейството произнася молитвата „Отче наш“ и разделя за всички хляба, наречен на Бога – богувицата. Отдавна съществува и традицията в дома да има украсено дърво за здраве и добруване.

Коледуването е един от най-важните обичаи на Коледа, защото споява връзките между семейството и общността. Коледарите обикалят всички къщи, пеят песни и изказват благопожелания за всеки

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какво е значението на традиционните празници за вас?
2. Какво е значението на празничните ритуали за живота на общността?

Традиционна българска трапеза за Бъдни вечер

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

3. Кои са най-важните ритуали на Коледа и какво е тяхното значение?

РЕЧНИК

Бъдник – пън, който се слага да гори в огнището на Бъдни вечер.

член от семейството. В отговор стопаните ги даряват с коледни краваи и така цялата фолклорна общност участва в празника.

ВЕЛИКДЕН

Най-големият пролетен християнски празник е Великден, *Възкресение Христово*. Той се чества на първото пролетно пълнолуние, между 4 април и 8 май. В него се преплитат пролетното възраждане на природата и възкресението на Сина Божи от мъртвите. Свързан е с най-важния сюжет от Новия завет (християнските книги) на Библията: последните дни от живота на Исус Христос, разпятието, смъртта на кръста и възкресението му.

Цялата великденска седмица е не просто подготовка за празника, а всеки от дните е свързан с библейските събития. На Велики четвъртък (когато Исус провежда Тайната вечеря със своите ученици и е заловен) във всеки дом в християнската фолклорна общност се боядисват яйцата. С първото боядисано червено яйце стопанката прави кръстен знак по челата на децата за здраве и благослов. На Разпети петък (деня, в който е разпнат Исус) се месят хлябовете и козунаците. В полунощ на Велика събота срещу неделя е същинският Великден, когато Исус Христос възкръсва от мъртвите. Хората се събират в църквата, присъстват на тържествената служба и се поздравяват с думите „Христос възкресе!“ и „*Воистина възкресе!*“, чукат се с боядисаните яйца за здраве и радост и отнасят вкъщи запалената в църквата великденска свещ.

КУРБАН БАЙРАМ

Курбан байрам е голям мюсюлмански празник, който се чества през есента. Той също е свързан със свещена религиозна история. Пророкът Ибрахим бил верен слуга на Аллах и винаги се подчинявал на волята му. Веднъж обаче Аллах поискал от Ибрахим да му принесе в жертва любимия си син Исмаил. Въпреки бащината си мъка Ибрахим отново се подчинил и се подготвил да пожертва сина си. Но тогава Аллах, който искал само да изпита вярата и покорството на Ибрахим, извършил чудо – той заменил момчето с овен. (Както вече знаете, в Корана се разказва и за много от библейските пророци, затова не е чудно, че този сюжет се открива и в Стария Завет – историята на Авраам, който бил готов да изпълни волята на Бог да пожертва сина си Исаак, но Бог заменил момчето с жертвено животно.)

Курбан байрам е голям празник, на който се поддържа традицията на подчинението на хората на волята на Аллах. Затова и жертвеното животно е в центъра на празничните събития – тъй като се вярва, че ще отнесе своя стопанин в рая, то е отглеждано със специални грижи, а в деня на празника и на жертвата е почитано, белязвано с къна (за да се разпознае от стопаните си в рая) и украсявано. Месото му се разделя на три части – за семейството, за роднини и съседи и за бедните.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

4. Кои са най-важните ритуали на Великден и какво е тяхното значение?

Яйцето се смята от християните за символ на възкресението. Великденските яйца са боядисани в червено, за да се означава кръвта Христова, черупката представлява символично гробницата на Исус, а пропукването на яйцето е знак за неговото възкресение.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

5. Кои са най-важните ритуали на Курбан байрам и какво е тяхното значение?

Миниатюра от персийска ръкописна книга от края на 17. или началото на 18. век, Wellcome Library, Лондон

В това изображение на бога Марс (Арес) от стара ислямска персийска книга той има четири ръце, в които държи ятаган, тризъбец, кама и боздуган. Яхнал е овен, като седи върху него „по турски“ – с кръстосани крака. Като имате предвид обичаите, свързани с празника Курбан байрам, разкажете в коя част от ритуала би могъл да участва бог Марс.

РЕЧНИК

Къна – растителна кафяво-червена боя за коса и кожа.

ГЕРГЬОВДЕН

Денят на свети Георги се чества от православните християни на 6 май. Чрез него се изразява радостта от пролетното възраждане на природата – младите берат цветя, кършат зелени клонки и плетат венци, принася се в жертва агне, за да се осигурят плодородието и умножаването на стадата. Заедно с това се празнува подвигът на християнския светец свети Георги, за когото разказва следната легенда.

В едно езеро живеел змей, когото местните хора почитали като свой бог и му принасяли девойки в жертва. Накрая дошъл редът и на царската дъщеря, която била отведена при езерото – свети Георги обаче призовал Божията сила, победил и убил змея в битка и спасил живота на девойката. От благодарност и задето се уверили в Божията сила, царят и всички хора там приели християнството. В знак на почит към подвига на светеца воин 6 май е и празник на българската армия.

Легендата за свети Георги се разказва в различни варианти – например сред ромите е разпространен вариант, в който храбрецът убива змея, който започнал да унищожава ромското племе, и затова свети Георги се смята за закрилник на общността. Затова и Гергьовден (Ерделез) е голям празник на ромската общност. Празнуват го не само християните, но на места – и ромите мюсюлмани.

ВАСИЛЪОВДЕН**Свети Васили застъпник**

Ромска приказка от Йосиф Нунев

ТЕКСТ 1

Един ден дяволът решил да погуби всички роми. Подмамил ги върху един голям мост и зачакал удобен момент да изпълни заката си. Като стигнали до средата на моста, той го счупил на две и нещастните роми политнали към бездната.

Всички светии на часа довтасали и спокойно си гледали сеир. Нито един от тях не се застъпил за нещастните хорица. Последен се довялякъл куцията свети Васили и като видял какво става, възмутил се и възкликнал:

– Не виждаш ли какво става, Господи! Не ги оставяй на рогатия, та нали и те са твои чада! – и се втурнал да ги спасява.

Преди да паднат в дълбоката вода, той ги сграбчил и ги пренесъл на брега.

Затова и до ден днешен ромите помнят и почитат свети Васили като свой застъпник.

ТЕКСТ 2**Предание за овчаря Бангò Васил**

Веднъж лоши хора подгонили един ром, искали да го обесят. Един овчар на име Васил го укрil. Овчарят накуцвал. Затова ромите го наричали бангò (кривия).

Когато лошите хора отминали, ромът излязъл от скривалището си и попитал овчаря с какво иска да му се отблагодари. Овчарят отвърнал:

– Искам всички роми на този ден да ме споменавате и да ме тачите.

Затова ромите отредили ден – 14 януари, на който широко отварят вратите си в очакване на Бангò Васили – да спаси дома и семейството им от злини. И всички ядат, пият, пеят, танцуват и се веселят.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

6. Кои са най-важните ритуали на Гергьовден и какво е тяхното значение?

Статуя на св. Георги в Москва. Светецът е смятан за покровител на столицата на Русия, както и на други градове, като Бейрут, Генуа, Люблина и Фрайбург.

РЕЧНИК

Довтасали – пристигнали.

Гледали сеир – стояли безучастно и със задоволство наблюдавали неприятната случка.

Довлякъл – стигнал с мъка.

РЕЧНИК

Да ме тачите – да ме почитате.

ТЕКСТ 3**Бангò Васил и ромите***Ромска легенда*

Един ден в страната, където живеел благоверният Бангò Васили, ромите огладнели и взели да събират къпини да ядат. Явил им се Божият ангел и им казал да утолят глада си, но да не прекаляват, защото Господ ги е обявил за свещен плод. Но те нали били много гладни, нацапали се целите с къпините – заприличали на черни дяволи. Дяволът, като ги видял, самият той се уплашил. Рекъл си: „Аз съм дявол, ама те са по дяволи от мен“.

И ето че решил да им отмъсти и нали го бива в изкушенията, подмамил ги да минат по един мост. Когато тръгнали, дяволът разрушил моста и те започнали да падат в реката и да се давят. Тогава свети Васил решил да спаси нещастните хорица. Излязъл той срещу дявола с молитва: „Махни се, Дяволе, че ще повикам Господ! Той ми е наредил да пазя тези хора и да им помагам!“. Оттеглил се дяволът и докато се молел куцият Васил, мостът пак станал цял и здрав. Ромите успели да преминат и били спасени.

Трите текста за Бангò Васил са от учебното помагало „Истории край огнището“, подготвено от Центъра за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“ (Велико Търново) и предназначено за обучение по фолклор на етносите в България. Негови автори са Теодора Крумова, Йосиф Нунев и Деян Колев.

РЕЧНИК

Благоверният – добродетелният, благочестивият, искрено вярващият.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ**1. Какво е общото за трите текста?**

- А) образът на дявола
- Б) образът на Бога
- В) образът на светеца Васил(и)
- Г) щастливият край

2. Посочете вярното твърдение.

- А) Куцият Васили строи мост, за да могат ромите да преминат отвъд реката.
- Б) Свети Васили си служи с молитва, за да предизвика спасението на ромите.
- В) На 14 януари ромите почитат Бангò Васил(и), като задължително на трапезата им има къпини.
- Г) Всички светии искат да помогнат на изпадналите в беда роми, но само свети Васили знае как да го направи.

3. Посочете как свети Васили защитава ромите според текст 1.

- А) Влиза в пряк двубой с Дявола.
- Б) Подчертава, че и ромите са Божи чада.
- В) Помага им да си намерят храна.
- Г) Изважда ги от дълбоките води, в които са пагнали.

4. Какво НЕ правят ромите на празника на Бангò Васили според текст 2?

- А) веселят се
- Б) танцуват
- В) произнасят молитви за здраве
- Г) пеят

5. Кои от изброените герои НЕ участва пряко в историята, разказана в текст 3?

- А) Господ
- Б) Божият ангел
- В) дяволът
- Г) Бангò Васили

6. Защо и в трите текста се споменава, че застъпникът за ромите Васил е куц? Дали „кривият“ не е прав?

Имарет джамия. Картина от Златю Бояджиев.
60-те години на 20. век. Градска художествена галерия, Пловдив

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Преразкажете религиозните сюжети, които са пряко свързани с петте празника.
2. Споделете в клас кой празник и по какъв начин празнуват вашето семейство и приятелите ви.
3. Проучете какви са празничните традиции във вашето родно място. Разкажете за тях.
4. Кои от празниците са свързани с библейски сюжети?
5. Кой празник е свързан със сюжет, който ви напомня за българска фолклорна вълшебна приказка?
6. Проучете кои от празниците са и имени дни. На хора с какво име казваме „Да ти е живо и здраво името!“ и на кои празници?
7. Проучете кои са благопожеланията, които си разменят хората на всеки от традиционните празници. Какво е тяхното значение?
8. Как бихте поздравили човек от друга религиозна общност с неговия празник?
9. Направете описание на тема „Моят любим празник“.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

- Празникът е ден, в който се чества някакво забележително събитие, както и самото тържество по този повод, изпълнено с веселие, благодарност и надежда за добруване.
- Различните етнически и религиозни общности имат различни традиционни празници, но в тях може да се открият много общи неща:
 - единение на отделния човек с общността и с Бога;
 - почит към природата;
 - извеждане на преден план на доброто и духовността;
 - уважение към предците и техните дела.
- Важен елемент от всеки празник е словото, което предава смисъла на честването.
- Съвременните хора тачат традиционните празници, но измислят и нови, защото начинът на живот се променя през вековете и човекът изпитва необходимост да отбележи тържествено нови събития. Днешните празници са доста по-разнообразни от традиционните, но запазват някои елементи от старите – почивката, забавлението, добронамереното общуване със семейството, близките, приятелите, съседите или колегите.

ТЕСТ КЪМ ДЯЛ II

1. Кое НЕ е вярно за фолклора?

- А) В основата на фолклора са родът и традициите, които се предават от поколение на поколение.
- Б) „Фолклор“ означава „народна мъдрост“.
- В) Фолклорните произведения са създадени от писатели и поети, организирани в книжовни центрове.
- Г) Фолклорът е устно колективно творчество.

2. Кое противопоставяне НЕ е характерно за фолклорния модел на света?

- А) светлина – мрак
- Б) свое – чуждо
- В) добро – зло
- Г) истина – кротост

3. Какъв вид фолклорни приказки НЕ съществува?

- А) приказки за животни
- Б) женски приказки
- В) вълшебни приказки
- Г) битови приказки

4. Кой от героите на „Тримата братя и златната ябълка“ притежава вълшебен пръстен?

- А) злата ламя
- Б) орлицата
- В) красивата девойка
- Г) най-големият брат

5. Какъв вид творба е „Троица братя града градяха“?

- А) народна песен
- Б) народна приказка
- В) народна легенда
- Г) народна пословица

6. Кое твърдение НЕ е вярно за Струна невяста?

- А) Тя е наказана заради това, че е невярна на съпруга си.
- Б) Тя е добра и трудолюбива съпруга и майка.
- В) Тя приема съдбата си без бунт, само с тъга.
- Г) Тя моли да оставят отвор в градежа, за да храни детето си.

7. Какво разбираме под фолклорни/традиционни празници?

- А) „празни“ дни, в които абсолютно нищо не се случва
- Б) рождените дни на хората
- В) дни, които имат особено значение за общността и в които се извършват ритуали, целящи да славят Бог и да донесат здраве и благоденствие на хората
- Г) дни, в които хората се трудят повече заради смяната на сезоните

8. Кой от традиционните празници се чества и от християни, и от мюсюлмани?

- А) Гергьовден
- Б) Великден
- В) Коледа
- Г) Курбан байрам

9. Какво е общото между празниците Коледа, Великден, Курбан байрам, Гергьовден и Васильовден?

- А) На всички тях определени хора имат имен ден.
- Б) Петте празника имат традиционен религиозен характер.
- В) И петте празника са християнски.
- Г) И петте празника не са християнски.

10. Кое от изброените действия НЕ е ритуал, свързан с традиционните празници?

- А) боядисването на яйца
- Б) замесването на богувица
- В) принасянето на специално животно като жертва
- Г) празничният парад на военните части

III. РАЗЛИЧНИ РАЗКАЗИ ЗА ЧОВЕКА И СВЕТА

Тук ще се срещнем с различни разкази за човека и света. Някои от тях са фолклорни творби, а други – литературни. Фолклорът е колективно творчество, а литературата е лично творчество, което изразява гледната точка на своя автор. В продължение на векове фолклорът и литературата са съществували заедно като много различни, но еднакво необходими на хората форми на човешката култура. Някои писатели са се учили от народното творчество и са го следвали като образец, а други – не. Но и фолклорът, и литературата са величествени изрази на човешкото усилие да бъде изразен и разбран светът.

Тук ще се срещнем и с истории за човешкото различие – ще се опитаме да осъзнаем какво означава да избереш да се бориш с неправдите, воден от волята за свобода; какво означава да не ти е позволено да живееш сред хората, но сам да промениш съдбата си; или да си „грозно“ и отхвърлено от другите патенце, което обаче е красив лебед. Тези истории ни очакват на следващите страници.

ХАЙДУТИ

Баща и син

Я надуй, дядо, кавала,
след теб да викна – запя
песни юнашки, хайдушки,
песни за вехти войводи –
за Чавдар страшен хайдутин,
за Чавдар вехта войвода –
синът на Петка Страшника!

Да чуят моми и момци
по сборове и по седенки;
юнаци по планините
и мъже в хладни механи:
какви е деца раждала,
раждала, ражда и сега
българска майка юнашка;
какви е момци хранила,
хранила, храни и днеска
нашата земя хубава!
Ах, че мен, дядо, додея
любовни песни да слушам,
а сам за тегло да пея,
за тегло, дядо, сюрмашко,
и за свойте си кахъри,
кахъри, черни ядове!
Тъжно ми й, дядо, жално ми й,
ала засвири – не бой се, –
аз нося сърце юнашко,
глас имам меден загорски,
та'ко ме никой не чуе,
песента ще се пронесе
по гори и по долища –
горите ще я поемат,
долища ще я повторят
и тъгата ми ще мине,
тъгата, дядо, от сърце!
Пък който иска, та тегли –
тежко му нима ще кажа?

Юнакът тегло не търпи –
ала съм думал и думам:
Блазе му, който умее
за чест и воля да мъсти –
доброму добро да прави,
лошия с ножа по глава, –
пък ще си викна песента!

I

Кой не знай Чавдар войвода,
кой не е слушал за него?
Чорбаджия ли изедник,
или турските сердари?
Овчар ли по планината,
или пък клети сюрмаси!
Водил бе Чавдар дружина
тъкмо до двацет години
и страшен беше хайдутин
за чорбаджии и турци;
ала за клети сюрмаси
крило бе Чавдар войвода!
Затуй му пее песента
на Странджа баир гората,
на Ирин-Пирин тревата;
меден им кавал приглаша
от Цариграда до Сръбско
и с ясен ми глас жътварка
от Бяло море до Дунав –
по румелийски полета...
Един бе Чавдар войвода –
един на баща и майка,
един на вярна дружина;
мъничък майка остави,
глунав от татка отдели,
без сестра, Чавдар, без братец,

Христо Ботев

Христо Ботев (1848 – 1876) – геният на българската литература – е роден в Калоян в семейството на възрожденския учител и книжовник Ботьо Петков. Целият живот на поета е отдаден на борбата за национално освобождение.

Като емигрант в Румъния той участва в списването на най-пламенните български революционни вестници заедно с Любен Каравелов. При избухването на Априлското въстание Христо Ботев организира чета, която превзема австрийския кораб „Радецки“. Четата слиза на дунавския бряг при Козлодуй и се насочва към Враца, за да се присъедини към въстаналите българи. Ботев загива в бой във Врачанския Балкан на 1 юни 1876 г.

Поетът е автор само на 20 стихотворения, но и до днес те са недостижим връх на българската литературна класика.

ни нийде някой роднина – един сал вуйка изедник и деветмина дружина!... Хлапак дванайсетгодишен, овчар го даде майка му, по чужди врата да ходи, на чужд хляб да се научи; но стоя Чавдар, що стоя – стоял ми й от ден до пладня! И какво да ми спечели? Голям армаган на майка – тез тежки думи отровни: „Що ме си, майко, продала на чуждо село аргатин: овци и кози да паса, да ми се смеят хората и да ми думат в очите: да имам баща войвода над толкозмина дружина, три кази да е наплашил, да владей Стара планина, а аз при вуйча да се дя – при тоз сюрмашки изедник! копилето му да бавя; час по час да ме нахоква, че съм се и аз увълчил, че човек няма да стана, а ще да гния в тъмница, и ще ми капнат месата на Кара баир на кола!... Проклет бил човек вуйка ми! Проклет е, майко – казвам ти, не ща при него да се дя, копилето му да бавя и крастите да му завръщам. Яли ги свраки и псета! При татка искам да ида, при татка в Стара планина; татко ми да ме научи на к'ъвто иска занаят“. Зави се майка, замая – камък й падна на сърце; гледа си в очи Чавдара, във очи черни, големи, глади му глава къдрава и ръда клета, та плаче. Чавдар я плахо изгледа, и с сълзи и той на очи, майка си бърже попита: „Кажми ми, мале, що плачеш?

Да не са татка хванали, хванали или убили, та ти си, мале, остала сирота, гладна и жъдна?...“ Прегърна майка Чавдара, в очи го черни целуна, въздъхна, та му продума: „За тебе плача, Чавдаре, за тебе, дете хубаво, писано още шарено: ти ми си, синко, едничък, едничък още мъничък, а лоши думи хортуваш; – как ще те майка прежали, да идеш, синко, с татка си, хайдутин като ще станеш! Татко ти й снощи доходял, за тебе, синко, да пита – много ме й съдил и хокал, що съм те, синко, пратила при вуйча ти, а не при него – да види и той, че има хубаво дете юначе; далеч ли да го проводи, на книга да се изучи, или хайдутин направи, по планината да ходи. Триста й заръци заръчал, в неделя да те проводя на хайдушкото сборище... Ще идеш, синко Чавдаре, едничко чедо на майка! Ще идеш утре при него; ала те клетва заклинам, ако ти й мила майка ти, да плачеш, синко, да искаш, с дружина да те не води, а да те далеч проводи, на книга да се изучиш – майци си писма да пишеш, кога на гурбет отидеш...“

Рипна ми Чавдар от радост, че при татка си ще иде, страшни хайдути да види на хайдушкото сборище; а майка ядна, жалостна, дете си мило прегърна и... пак заръда, заплака!...

РЕЧНИК

Додея ми – омръзна ми.
Та'ко – та ако.
Вехти – стари.
Сюрмаси, сюрмашко – сиромаси, сиромашко.
Кахъри – тревоги, грижи, тъги.
Сергар – главатар, военен командир.
Приглаша – приглася.
Сал – само.
Деветмина – деветима, девет души.
Армаган – подарък.
Аргатин – ратай, слуга.
Толкозмина дружина – толкова души дружина.
Каза, кааза – околия.
Копиле, копеле – обидно название за дете.
Красти – презрително, ругателно название за добитък.
К'ъвто – какъвто.
Ръда – ридане.
Гурбет – работа в чужбина за печалба.
Ядна – ядосана.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои са главните епизоди в сюжета на Ботевата творба „Хайдути“?
2. Как Ботев е изобразил мястото на Чавдар войвода в народната памет? Посочете в текста онези моменти, които показват славата на героя.
3. Какво означават думите на поета: „Блазе му, който умее / за чест и воля да мъсти – / доброту добро да прави, / лощия с ножа по глава...“? Как Ботев вижда борбата между доброто и злото?
4. Как разбирате стиховете: „...ала за клетки сюрмаси / крило бе Чавдар войвода“? Какво означава според вас някой да е „крило“ за бедните и онеправданите?
5. Какви чувства проявява Чавдар в разговора с майка си? Към какво е насочен гневът му и за какво мечтае той?
6. В кои моменти от текста личи, че въпреки своя гняв Чавдар обича майка си и се грижи за нея?

Войводата Ильо Марков

Наричат го „последния хайдутин“.

Той води хайдушки дружини над 20 години – чак до Освобождението на България. Това е една от малкото документални снимки, на които виждаме как са изглеждали хайдушките войводи.

Ильо войвода е облечен в бели шаячни дрехи, обшити с гайтани. В пояса му са затъкнати два богато украсени пищова, през рамото му виси барутница. С лявата ръка стиска голям боен нож с кокалена дръжка. Фотография от Анастас Карастоянов, Белград, 1867 г.

7. Посочете онези моменти от текста, в които ясно личат чувствата на майката – нейната мъка, безпокойство и страх за съдбата на детето ѝ.

8. Защо Чавдар избира да последва примера на баща си? Посочете стиховете, в които той изразява своето твърдо решение.

9. Отговорете на въпроса „Защо хайдутите завинаги са останали в народната памет?“.

ВАЖНОТО НАКРАТКО

- **Време и място на действието в „Хайдутин“:** епохата на османското владичество по българските земи, в която народните закрилници – хайдутите – са защитавали бедните и онеправданите и са отмъщавали за нанесените им злини.

- **Ролята на фолклора:** Художественото въздействие на творбата е и в това, че Христо Ботев използва изразителността на народните хайдушки песни. Песента разнася славата на героя сред хората.

- **Героите:** Чавдар войвода, прославен в народната памет, и в момента, когато – дванайсетгодишен – избира да води достоен и свободен живот; майката на Чавдар, която от обич към него се опитва да го възпре от опасния му път; бащата – хайдутинът Петко Страшника, чийто пример Чавдар решава да следва.

- **Враговете и угнетителите на народа:** османските власти, но и българите, които измъчват и унижават хората – като Вучото чорбаджия, който е „сюрмашки изедник“.

- **Основна идея:** за волния човешки дух, който пренебрегва сигурността на традиционния живот и избира свободата и борбата.

ЛЕГЕНДА ЗА РОМА

Ромското момиче, древна римска мозайка от Зегума, Археологически музей в Газиянтеп, Турция

Някога, може би преди хиляди години, когато по върховете на големите планини живеели боговете, а по полята и горите – щастливи и безгрижни хора, когато всички деца се раждали в мир и свободни, на върха на най-високата планина в един голям и много красив стъклено-кристален замък, откъдето можело да се види всяко земно кътче, живеели цар Баба и царица Дай. Най-голямото щастие на цар Баба и царица Дай били трите им красиви като звездици дъщери и един малък син на име Ром. Призиванието, което им били отредили небето и боговете, не било никак леко. Те трябвало при раждане на дете, където и да било по земята, до четиридесетия му ден да го орисат и предначертаят живота му. По света се раждали много деца, но момичетата успявали да идат при всички. Не им оставало време да починат и да се видят с малкото си братче, което толкова много им завиждало, че били винаги заедно и все на път, че се срещали с толкова много хора. Момчето чувало толкова много разкази за хората, че тайно мечтаело да се срещне някога с тях. Да, но съдбата на Ром, отредена от боговете, била такава, че не бивало да се среща с хората, защото щял да им донесе нещастие. Не минало много време и Ром подготвил таен план за напускане на замъка.

В една лятна гореща нощ той взел най-бързия кон на баща си и препуснал към земния рай – към хората. Пътувал дълго, минал през много гори и поля, пресякъл дори Средиземно море и стигнал величествения град Александрия. Там той срещнал едно много красиво момиче, в което се влюбил и му предложил сърцето си. Любовта им била толкова голяма, че дори и не разбрали заклинанията, които се изсипали в една съдбовна за тях нощ. Цар Баба бил разярен, разбирайки за бягството на сина си Ром, и в тази нощ от небето се изсипали поройни дъждове и гръмотевици и заедно с тях се носели заклинанията.

Майчиното сърце на царица Дай било съкрушено. Обляна в сълзи, след всяко заклинание на цар Баба изпращала по едно добро заклинание за сина си.

Цар Баба: – И никога да няма място под слънцето за тях и поколенията им напред.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Разделете текста на епизоди и им поставете заглавия по ваш избор.
2. Каква е разликата между живота на Ром и живота на сестрите му?
3. Защо Ром не бивало да бъде сред хората?
4. Как цар Баба и царица Дай се отнасят към решението на Ром да наруши волята на боговете?
5. Каква е ролята на добрите и лошите заклинания на цар Баба и царица Дай?
6. Как е изразена силата на любовта в песента, която Ром посвещава на девойката?
7. Съчинете продължение на историята, разказана в „Легенда за рома“. Какво се е случило по-нататък по пътя с Ром и неговата любима?
8. През какви пространства минава пътят на Ром?
9. Кое от следните становища споделяте и защо?
 - Човек трябва да се подчинява на съдбата си.
 - Човек трябва да се бори и да променя съдбата си.
10. Откъде произлизат названията *египтяни*, *цигани* и *роми*? Защо *роми* е правилното название?

Царица Дай: – И да бъдат много щастливи.

Цар Баба: – И никой да не разбира езика им по света.

Царица Дай: – И с пророчество хляба да си изкарват.

Цар Баба: – И по прашни пътища да ходят, и покрив над главата си да нямат.

Царица Дай: – И хубаво да пеят, и най-хубавите танци да са техни.

Цар Баба: – Гонени отвсякъде да бъдат и хляба си да крадат.

Царица Дай: – Най-весели по нрав да бъдат.

Цар Баба: – Голи и боси да се скитат и нищо по света да не познаят. Орисах ви аз, царят на орисниците, и това да е съдбата ви, защото, сине мой, ти не послуша волята на боговете.

Царица Дай: – Орисах ви аз, царицата на орисниците, знайте, че моята любов ще ви закриля по пътищата тежки, че всеки дъжд са моите сълзи, че слънцето е моята усмивка, навсякъде ще бъда с вас.

И тръгнал Ром със своята любима по дългите и прашни пътища. Вървейки един ден, на пътя намерил една китара. Взел я и засвирил. В звуците той чувал гласа на майка си. И в този миг заръмлял ситен дъждец.

Откъде дошла китарата, така и никой не разбрал. Останала песента на Ром, която посветил на своята любима:

*Пътища направих, за да те намеря,
и реки от сълзи.*

*Търся, търся едно момиче,
натезаха ми очите.*

*Красива и малка като цвете
в душата си те нося.*

Разказал Михаил Георгиев

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Ромите са потомци на племена, които преди около петнадесет века са започнали да се преселват от северозападните дялове на древна Индия към различни части на Азия, Европа и Африка, за да намерят по-добър живот... В миналото много хора не са знаели за индийския произход на ромите (за него не са знаели и самите роми) и са смятали, че те идват от Египет. Затова дълго са ги наричали египтяни... „Цигани“ е старогръцка дума, с която са били наречени първите роми, които са достигнали границите на една от най-големите по това време държави – Византийската империя.

По-късно в много други държави ромите били наричани „цигани“ от народите, които живеели в тях. В ромския език няма дума „циганин“. Тези роми, които говорят ромски език, наричат себе си „рома“...

Т. Крумова, Й. Нунев, Д. Колев, из „Истории край огнището“

Франс Халс (1582 – 1666). Ромско момиче, 1628 – 1630 г. Музей „Лувър“, Париж

ВАЖНОТО НАКРАТКО

- **Сюжет:** „Легенда за рома“ разказва за произхода на ромите и за младия принц Ром, който се противопоставя на волята на боговете, за да отиде при хората.
- **Ром и семейството му:** сестрите на Ром, чиято съдба е да стигат до всяко новородено дете, за да орисат живота му; Ром е обречен на самота, защото му е отредено от боговете да стои далеч от хората; родителите им цар Баба и царица Дай.
- **Съдбата на ромите според творбата:** цар Баба и царица Дай изричат по пет орисии – проклетия и благословии към непокорния си син. Така наказанията и даровете, нещастieto и щастieto, които царствените родители отреждат за ромите, се уравновесяват.
- **Основна идея:** За човека, осъден от съдбата винаги да бъде различен и далече от другите; но той не се покорява на участието си, прекрива забраната, отива сред хората и открива любовта и щастieto.

ГРОЗНОТО ПАТЕНЦЕ

Ханс Кристиан Андерсен

Хубаво беше извън града. Беше чудно лято. Ръжта жълтееше по полетата, овесът зеленееше. Сеното бе събрано на копи по ливадите, а щъркелът се разхождаше на дългите си червени нозе и говореше по египетски – той език той беше научил от майка си. Край полетата и ливадите се простираха големи гори, а в горите имаше дълбоки езера. Да, чудно хубаво беше извън града!

На едно открито място, цял залян от слънчева светлина, се издигаше стар чифликчийски дом, обграден с дълбоки канали. От неговите стени до самата вода растяха репей, и то толкова високо, че под някои от тях децата можеха да стоят прави, без да се навеждат. Там беше също така пусто, както и в най-дълбокия горски гъсталак. Там именно лежеше в гнездото си младата патица и мътеше патенца. Тя лежеше вече толкова отдавна, че просто ѝ бе дотегнало да чака. Освен туй в тоя пущинак рядко ѝ идваше някой на гости. Другите патици предпочитаха да плуват в каналите, вместо да седят под репей и да крякат с нея.

Най-сетне яйцата започнаха да се чупят едно по едно.

– Пий! Пий! – изпискваше нещо отвътре и от всяко яйце се показваше по една главичка.

– Кряк! Кряк! – каза патицата и всички патенца се събраха около нея под зелените листа и започнаха да се оглеждат на вси страни.

Тяхната майка им позволяваше да гледат, колкото си искат, защото зеленният цвят действа добре на очите.

– Ах, колко голям е светът! – извикаха всички патенца. Наистина сега те се чувстваха много по-нашироко, отколкото по-преди в яйцата.

– Да не мислите, че това е целият свят? – рече майката. – Охо, той се простира много по-надалеч, отвъд градината, чак до бостана с дините. Ала там аз никога не съм ходила. Да, а я да видим сега всички ли сте тук – продължи тя и стана. – Не, не сте всички, най-голямото яйце е още цяло-целеничко; че кога най-сетне ще се свърши това? Още малко и аз съвсем ще изгубя търпение! – И тя легна отново в гнездото.

– Е, какво има? Как отива работата? – попита я една стара патица, която беше дошла да я навести.

– Ето на, замъчила съм се с едно яйце, просто не мога да изляза на глава с него! – каза патицата. – Още не се счува... Ала я погледни останалите, виждала ли си някога такива милички патенца? Те всички приличат досущ на баща си, а той, проклетникът, не дойде поне веднъж да ме навести.

– Я да видя яйцето, което не ще да се излюпи – рече старата патица. – Повярвай ми, това е яйце от пуйка. И мене ме излъгаха веднъж така. Напатих се от грижи и тегла с тия малки: та те всички се плашат от водата! Просто не можах да ги примамам да влязат във водата. Кряках, вряках – нищо не помага. Я ми покажи яйцето! Да, от пуйка е. Зарежи го, по-добре научи другите деца да плуват.

– Не, ще полежа още малко – отвърна младата патица. – Толкова съм лежала, ще полежа още няколко дни.

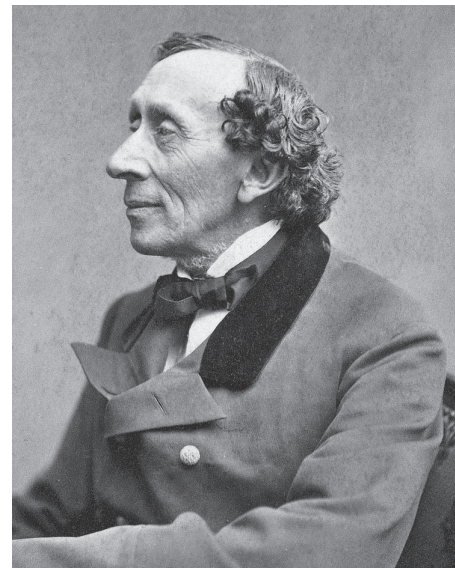
– Както искаш! – каза старата патица и си отиде.

Най-сетне се счупи и голямото яйце.

– Пип! Пип! – изписка патенцето и изскочи из яйцето.

Ала колко голямо и грозно беше то! Патицата го погледна и каза:

– Какво голямо пате! Никак не прилича на другите! Да не би пък

Фотография на Ханс Кристиан Андерсен от 1869 г., дело на Тора Халагер

Ханс Кристиан Андерсен (1805 – 1875) е роден в градчето Одензе в Дания в бедно семейство. Животът му е бил изпълнен с трудности и самота, но той доживява световна слава като един от най-големите майстори на приказки. „Грозното патенце“, „Малката кибритопродавачка“, „Дивите лебеди“, „Снежната кралица“ и много други са любими на милиони хора от цял свят и до днес.

РЕЧНИК

Чифлик – голям имот за земеделче и животновъдство.

Репей – бурен с много едри листа.

Стобор – ограда от гървени колове и гъски.

Особа – важен заради възрастта или положението си в обществото човек.

Ведрò – гървен съд за вода, мляко, вино (около 15 литра).

Бостан – място, засадено с дини и пъпеши.

да е пиле? Чакай, ще разбере това! Ще ми влезе то във водата, аз сама ще го натикам вътре.

На другия ден времето беше чудно хубаво, слънцето осветяваше всички репей. Патицата се спусна с цялото си семейство към канала. „Пляс!“ – и тя скочи във водата.

– Кряк! Кряк! – извика тя и патенцата заскачаха едно по едно след нея. Водата ги заля презглава, ала в същата минута те изскочи-ха отгоре и заплуваха отлично напред; крачката им сами работеха; дори грозното сиво патенце заплува ведно с другите.

– Не, това не е пуйче – каза майката, – я колко хубаво работи с крачката си! И как право стои! Не, това е мое собствено детенце... Всъщност то дори е хубаво, ако се вгледаш в него... Кряк! Кряк! Вървете след мен, деца, аз ще ви покажа колко голям е светът, ще ви представя в птичия двор. Само стойте по-близо до мен, за да не ви настъпи някой, пък и от котки се пазете!

И те отидоха в птичия двор. Оттам се чуваше страшен шум: две семейства се биеха заради една глава от змиорка, която в края на краищата се падна на котката.

– Гледайте, тъй е винаги по света – рече майката и почеса клюна си, защото и на нея самата ѝ се дося глава от змиорка. – Излезте сега напред и се поклонете хубаво хей на оная стара патица: тук тя е най-главната – от испански род, затова е и толкова дебела. Вижте, тя има на крака си червено парцалче – то е чудно красиво и е най-голямото отличие, с което може да бъде удостоена една патица. Това значи, че стопаните не искат да я изгубят и че хората и животните трябва да я различават от другите патици. Хайде, вървете и не си свивайте пръстите; възпитаното патенце ги държи разперени, както баща си и майка си. Ето тъй – вижте! А сега наведете глави и кажете „кряк“!

Патенцата наведоха глави и казаха:

– Кряк!

Ала другите патици из двора ги поглеждаха и приказваха високо:

– Ха, само те липсваха още, сякаш без тях ние сме малко тук! А на туй отгоре и едно такова отвратително патенце – ух, не можем да го търпим!

И в същия миг една патица се спусна към него и го клъвна за шията.

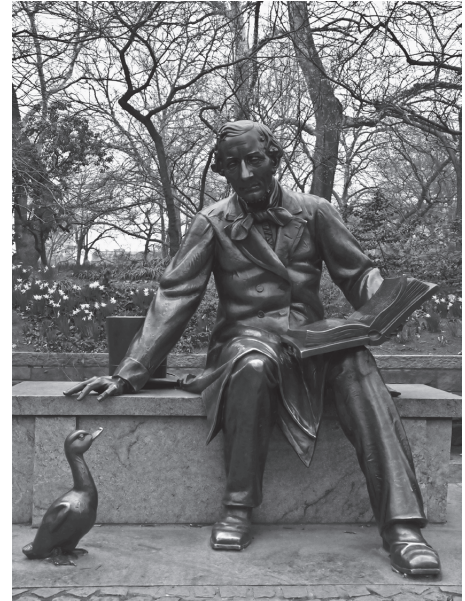
– Не го закачай! – рече майка му. – То никому зло не прави.

– Да, но то е много голямо и никак не прилича на другите – отвърна патицата, която го беше клъвнала, – затова трябва да го поощипем.

– Какви милички деца имате – каза старата патица с парцалчето на крака. – Само онова там е малко грозничко. Добре ще бъде, ако бихте могли да го преработите!

– Туй е невъзможно, ваша милост! – каза майката. – Наистина то не е хубаво, ала има добър характер и плува също тъй добре, както другите – дори, смея да кажа, малко по-добре от тях. Аз мисля, че след време то ще израсте както трябва и ще стане по-малко. – И тя го почеса по гърба и му оглади перцата. – При това – добави тя – то е мъжко и може да мине и без хубост. Аз мисля, че то ще бъде много силно и ще си пробие път в живота.

– Другите дечица са много милички – каза старата патица, – чувствайте се, моля, като у дома си и ако намерите някъде глава от змиорка, можете да ми я донесете.

Скулптура на Ханс Кристиан Андерсен в Сентръл Парк, Ню Йорк

И патенцата наистина се чувстваха като у дома си. Ала върху бедното патенце, което се беше излюпило последно и беше толкова грозно, се сипеха удари и подигравки от всички страни; биеха го и го хапеха не само патиците, но и кокошките... „Много е голямо“ – говореха всички, а един пуяк, който се беше родил с шпори и поради тая причина си въобразяваше, че е цар на всички птици, се наду като кораб с изпънати платна, връхлетя право към патенцето, закурлюка и от злина почервения като рак. Бедното патенце не знаеше какво да прави и къде да отиде; беше му много мъчно, че е тъй грозно и че целият птичи двор му се присмива.

Тъй измина първият ден, ала следният беше още по-лош за него.

Всички гонеха бедното патенце. Дори сестрите му се сърдеха и постоянно го навикваха:

– Дано те котка изяде, проклетнико!

А майката казваше:

– Да може да се запилее нанякъде!

Патиците го хапеха, кокошките го биеха, момичето, което носеше храна на патиците, го риташе с крак.

Най-сетне патенцето не можа да издържи и прехвъркна през стобора. Малките птички пръхнаха уплашено из храстите.

„Те бягат само защото аз съм толкова грозно“ – помисли си патенцето и затвори очи, ала все пак побягна напред и стигна до едно голямо блато, гдето живееха диви патици. Там то прекара цялата нощ. Беше уморено и сърцето му щеше да се пръсне от мъка.

На сутринта дивите патици се извиха във въздуха и съгледаха новия си другар.

– Що за птица е това? – попитаха се.

А патенцето се обръщаше на всички страни и поздравяваше, доколкото умееше.

– Ти си много грозно! – казаха дивите патици. – Ала туй не ни влиза в работа, стига само да не ти хрумне да се ожениш за някоя от нашето семейство.

Горкото! То съвсем не мислеше за женитба. То искаше само едно: да му позволят да лежи в тръстиката и да пие блатна вода.

Тъй прекара патенцето цели два дена. Тогава дойдоха два диви гъсока. Те се бяха излюпили наскоро и затова бяха твърде смели.

– Слушай, приятелю! – казаха те. – Ти си толкова грозен, че не можеш да ни пречиш. Искаш ли да хвъркнеш с нас и да станеш прелетна птица? Тук наблизо има друго блато, гдето живеят няколко мили прекрасни гъски. Те всички са госпожици и умеят да казват „кряк“! Там ти можеш да си намериш щастието, макар и да си толкова грозен.

– Бум! Бум! – разнесе се в същата минута гърмеж и двата диви гъсока паднаха мъртви в тръстиката; водата се обагри от кръвта им. – Бум! Бум! – чу се отново и цяло ято диви гъски изхвъркнаха из тръстиката.

Гърмежите зачестиха. Имаше голям лов. Ловците бяха обградили блатото. Синкав дим пълзеше като облак между тъмните дървета и се губеше далеч зад водата. При блатото дотичаха ловджийски кучета: прас, прас! – тръстиката и храстите се навеждаха на всички страни и бедното патенце едва дишаше от страх. То изви глава, за да я скрие под крилцето си, ала в същия миг пред него изскочи едно грамадно страшно куче; езикът му беше цял изплезен, очите му светеха грозно; то протегна муцуна право към патенцето, озъби острите си зъби и – прас! прас! – побягна назад, без да докосне патенцето.

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Изразът „грозно пате“ от Андерсеновата приказка отгавна се употребява от много хора, дори такива, които са забравили самата приказка. „Всички я/го мислеха за грозно пате, но след това...“, се отнася за хора, които отначало са били подценявани от другите, били са пренебрегвани, отхвърляни и обиждани заради външния си вид или отношението си към гледната точка, обичаите и ценностите на други хора. Ако някой носи очила и чете книги в среда, където повечето нямат очила и не четат книги, е възможно да бъде подиграван и отхвърлян от тях. Но изразът „грозно пате“ също така съдържа и увереност, че тъкмо отхвърлението и пренебрегването един ден става най-красивият или най-успешният сред онези, които някога са му причинявали болка и самота. Всеки от нас повече или по-малко, по един или друг начин се е чувствал като „грозно патенце“, затова и изразът е толкова разпространен.

Музеят на Андерсен в родния му град Одензе, Дания

– Слава богу! – каза патенцето и въздъхна свободно. – Аз съм толкова грозно, че дори и кучето не иска да ме изяде.

То се сгуши и остана така през цялото време, докато сачмите свистяха из тръстиката и из въздуха ехтеше гърмеж след гърмеж.

Едва привечер всичко утихна. Ала бедното патенце все още не смееше да стане: то почака още няколко часа, сетне се огледа предпазливо наоколо и побягна с всичка сила. Патенцето бягаше през полета и ливади, а наоколо беснееше такава буря, че то с мъка можеше да върви напред.

Когато нощта настъпи, патенцето стигна до една сиромашка селска колиба. Тя беше толкова стара, че сама не знаеше на коя страна да падне, затова продължаваше да си стои на мястото. Бурята беснееше с такава сила, че бедното патенце трябваше да седне, за да се задържи на земята. Времето ставаше все по-лошо и по-лошо. Най-сетне патенцето забеляза, че вратата на колибата се откачи от едната си халка и увисна настрана – така че през дупката можеше да се влезе в стаята.

В колибата живееше една жена с котарака си и с една кокошчица. Котарака тя наричаше „синче“; той умееше да мърка, да извива гръб и дори да изпуща искри, когато го помилваш на тъмно по космите. Кокошчицата имаше съвсем мънички, къси крачка и затова я наричаха кокошчица късокрачица. Тя носеше хубави яйца и домакинята я обичаше като свое дете.

На сутринта чуждото патенце веднага привлече вниманието на другите: котаракът замърка, а кокошчицата закудкуда.

– Какво има? – попита домакинята и се огледа наоколо: ала тя недовиждаше и затова помисли, че патенцето е някаква загубена тлъста патица. – Гледай ти какво щастие! – каза тя. – Сега ще си имам пачи яйца. Само да не е паток! Чакай да видим.

И патенцето прекара три седмици на проверка; ала яйца не снесе. Котаракът беше господар в къщата, а кокошката – господарка. Те винаги казваха: „Ние и целият свят!“, защото си въобразяваха, че са половината свят и при туй – по-добрата половина. Патенцето мислеше, че може да бъде на друго мнение, ала кокошката не би търпяла това.

– Можеш ли да снасяш яйца? – питаше тя.

– Не.

– Тогава имай добрината да мълчиш!

А котаракът питаше:

– Можеш ли да си извиваш гръбнака като обръч, да мъркаш и да изпущаш искри?

– Не.

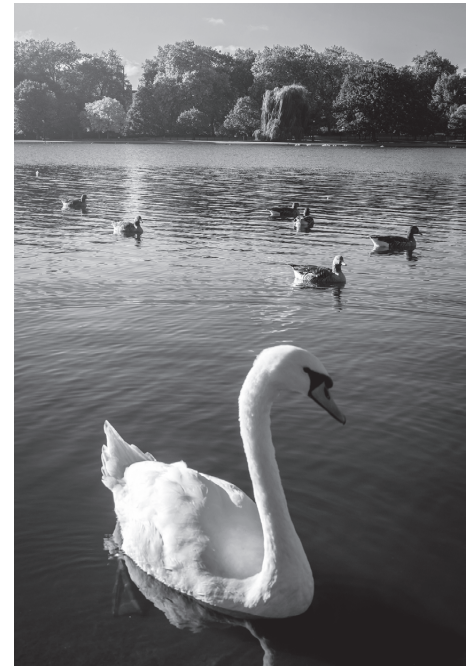
– Тогава не си тикай гагата, когато говорят умници като нас!

И патенцето седеше в ъгъла, и беше в лошо настроение. Ала изведнъж в стаята нахлу струя чист въздух и слънчицето надникна вътре; на патенцето страшно се поиска да поплува; то не можа да се сдържи и каза това на кокошката.

– Това пък какво е? – питаше тя. – Нямаш си работа, затуй ти идват такива глупави мисли в главата. Снасяй яйца или мъркай – тогава ще поумнееш.

– Ах, колко приятно е да плуваш по водата! – каза патенцето. – Каква наслада е да се гмурнеш на дъното и да чувстваш как водата се разлива над главата ти!

– Да, чудесна наслада! – каза кокошката. – Ти, както се вижда,

си полудял. Я попитай котарака – най-умното същество, което съм срещала досега, – попитай го обича ли той да плува и да се гмурка във водата. За себе си не искам да говоря. Попитай дори бабата. Тя ще ти каже приятно ли ѝ е да плува и да чувства как водата се разлива над главата ѝ.

– Вие не ме разбирате – рече патенцето.

– Ние ли не те разбираме? И таз хубава! Тогава според теб кой може да те разбере? Да не мислиш, че си по-умен от котарака или от нашата господарка? За себе си не искам да говоря!... Я не си въобразявай много, дете, и благодари за доброто, което ти направиха тук! Нима ти не попадна в топла стая и не се намираш между особи, от които можеш да научиш нещо? Но ти си бърборко, неприятно е да има човек работа с теб. Повярвай ми, аз ти желая само доброто. Аз ти говоря неприятни неща, ала по туй се познават истинските приятели. По-добре помъчи се да снасяш яйца или пък се научи да мъркаш и да изпущаш искри!

– Аз мисля, че най-добре ще бъде да си отида – каза патенцето.

– На добър ти час! – рече кокошката.

И патенцето си отиде. То плуваше по водата, гмуркаше се, ала всички животни го гледаха с презрение заради грозотата му.

Настъпи есен, листата в гората пожълтяха и изсъхнаха; вятърът ги подхващаше и ги въртеше из въздуха; стана студено, снежни облаци надвиснаха тежко над земята, а върху стобора стоеше гарван и от студ грачеше:

– Гра! Гра!

Само при мисълта за всичко туй те побиваха студени тръпки. Бедното патенце се чувстваше много зле.

Една вечер, тъкмо когато слънцето беше залязло, из гората изхвъркна цяло ято прекрасни бели птици; толкова хубави птици патенцето никога не бе виждало. Те се отличаваха с ослепителна белота и имаха дълги стройни шии: това бяха лебеди. Птиците издадоха някакъв чуден звук и като разпериха великолепните си бели криле, отлетяха от студената страна към топлите земи отвъд морето. Те се издигнаха високо-високо и бедното грозно патенце изпитваше едно особено чувство, като ги гледаше. То се завъртя във водата като колело, изпъна високо шията си след тях и изведнъж нададе такъв висок и странен вик, че само се изплаши. Ах, то не можеше да забрави тия прекрасни щастливи птици и когато те се скриха от очите му, то се гмурна чак на дъното, изскочи отново над водата и дълго време не можа да дойде на себе си от вълнение. То не знаеше как се казват тия птици, не знаеше и накъде отлитат те, ала изпитваше към тях такава обич, каквато не бе изпитвало към никого на света. То никак не им завиждаше; пък и можеше ли дори през ум да му мине да пожелае на себе си такава хубост! Бедното грозно патенце щеше да бъде много радостно, ако поне патиците го търпяха помежду си.

А зимата беше люта, страшно люта! Патенцето трябваше постоянно да плува, за да не замръзне водата; ала всяка нощ мястото, по което то плуваше, ставаше все по-малко. Студът беше толкова голям, че дори самата ледена кора прачеше; патенцето трябваше да работи непрекъснато с крачката си, за да не се затвори съвсем дупката. Най-сетне то изгуби и последните си сили, протегна се и ледът го сграбчи.

Рано сутринта дойде един селянин. Щом съгледа патенцето, той разчупи леда с дървените си обуца и занесе нещастното същество на жена си. Там патенцето се съживи отново.

Родната къща на Ханс Кристиан Андерсен в Одензе, Дания

Децата искаха да си поиграят с него. Ала на патенцето се стори, че те се тъкмят да му направят нещо лошо, и от страх то се хвърли право във ведрото с млякото. Млякото се разплиска по стаята; домакинята плесна с ръце, а патенцето, съвсем забъркано, попадна в бурето с маслото, после в нощвите с брашното, а оттам изхвъркна в такъв ужасен вид, че не приличаше на себе си. Господи, каква бъркотия настана! Домакинята крещеше и гонеше патенцето с машата, децата тичаха с викове и смях след него и падаха едно връз друго. За щастие, вратата беше отворена, патенцето се промъкна през съчките, натрупани в коридорчето, и се изтегна върху току-що навалелия сняг. Там то остана да лежи съвсем отмаляло.

Би било твърде тъжно да се разправят всички патила и приключения, които бедното патенце трябваше да преживее през тая люта зима. Когато слънцето започна да топли пак земята, то лежеше в блатото между тръстиката. Чучулигите пееха, пролетта се беше върнала отново.

Изведнъж патенцето почувства как крилете му се разперват, как зашумяват по-силно отпреди и го понасят бързо напред. Преди да се опомни, то се намери в една голяма градина, гдето ябълковите дървета бяха вече покрити с цвят, а бъзовината ухаеше и свеждаше зелените си клони над лъкатушещите канали. Тук беше много хубаво, миришеше на пролет. И ето, из гъсталака на дърветата се показаха три великолепни бели лебеда. Те шумяха с криле и плуваха гиздаво по водата. Патенцето познаваше тия чудни птици. Обхвана го някакво странно, тъжно чувство.

„Аз ще отлетя при тях, при тия прекрасни птици. Те ще ме убият затуй, че съм толкова грозно, а пък се осмелявам да се приближа до тях. Но нека тъй да бъде! По-добре да бъда убит от тях, отколкото да понасям щипането на патиците, боя на кокошките и да търпя всякакви лишения през зимата.“

И патенцето полетя, спусна се във водата и заплува срещу великолепните лебеди. Те го забелязаха, размахаха криле и тръгнаха право към него.

– Убийте ме! – прошепна патенцето и като наведе глава към водата, зачака смъртта.

Ала какво видя то в прозрачната вода? Своето собствено отражение, но не някаква тъмносива птица, безобразна и неподвижна, а бял строен лебед.

Не е нещастие да се родиш сред патици, стига само да се излюпиш от лебедово яйце.

Сега младият лебед мислеше с радост за патилата, които беше преживял. Благодарение на тях той можеше да оцени още по-добре своето сегашно щастие и всичкото великолепие, което го окръжаваше.

А големите лебеди плуваха около него и го милваха с клюновете си.

В тоя миг в градината влязоха няколко деца: те започнаха да хвърлят във водата хляб и зърна, а най-малкото от тях извика:

– Вижте, нов лебед!

– Да, дошъл е нов лебед! – ликуваха другите и като пляскаха с ръце, започнаха да скачат от радост; сетне те изтичаха при баща си и майка си, върнаха се отново с хляб и сладки, които хвърлиха във водата, и закрепяха в един глас:

– Новият е най-хубав от всички! Толкова млад и толкова хубав!

И старите лебеди наведоха глави пред него.

Тогава той се засрами и скри глава под крилото си. Той сам не

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Разделете приказката на епизоди и им поставете заглавия по избор.

2. Кои епизод най-много ви въздейства?

3. За колко време и през колко места преминава патенцето? Направете описание на неговия самотен път и на срещите му с групите.

4. Какво означават гумите на патицата майка „*Какво голямо пате! Никак не прилича на другите!*“? Че патенцето е наистина грозно или че просто е различно от останалите? Обяснете как разбирате разликата между *грозно* и *различно*.

5. Как обитателите на птичия двор се отнасят към патенцето? Дайте примери от текста.

6. Защо гумите на старата патица „*Само онова там е малко грозничко. Добре ще бъде да го преработите!*“ са нелепи и смешни?

7. Защо „Грозното патенце“ е приказка? Кои са основните черти на приказния свят в текста?

8. Кои според вас е най-тъжният момент в Андерсеновата приказка? Какво бихте направили, за да утешите патенцето в този момент?

9. Защо приказката има щастлив край? Как разбирате гумите „*Не е нещастие да се родиш сред патици, стига само да се излюпиш от лебедово яйце!*“?

10. Съчинете приказка, чийто сюжет да е противоположен на „Грозното патенце“ на Андерсен. Нека героят е някой, когото всички мислят за красив лебед, възхищават му се и го ласкаят, но накрая той или тя се оказват просто едно доста грозно пате.

11. Споделете гали, кога и защо сте се чувствали като „грозно патенце“.

12. Какво бихте направили и как бихте се горждали с хората, така че никой от тях да не се чувства като грозното патенце на Андерсен?

знаеше какво да прави; беше много щастлив, ала не можеше да се гордее, защото доброто сърце не познава гордостта. Той си мислеше как го гонеха и му се присмиваха, а сега го наричат най-прекрасната от всички прекрасни птици. Дори бъзовият храст свеждаше клоните си право към него, а слънцето светеше тъй топло и приятно! Тогава той размаха криле, изпъна стройната си шия и извика, замаян от радост:

– Да, такова щастие не съм сънувал, когато бях още грозно патенце!

Превод Светослав Минков

Фонтанът на Андерсеновите приказки в Москва, Русия

ВАЖНОТО НАКРАТКО

- За разлика от фолклорните приказки за животни, в „Грозното патенце“ **авторът подробно е разкрил съдбата на своя герой**, като е представил неговото поведение в един сравнително дълъг период от време и е обърнал специално внимание на чувствата, които той изпитва.

- Всички обитатели на птичия двор наричат патенцето *грозно* само защото то изглежда *различно*. Авторът осъжда високомерието и жестокостта на „висшето“ общество.

- **Отхвърлянето** на различния само защото той е различен, е присъщо на ограничените хора, които не блестят с ум или способности, но много харесват себе си.

- **Героят** се чувства самотен и нещастен, защото никой не го разбира и ценява, въпреки че околните го уверяват, че му желаят само доброто.

- **Общи нравствени послания:**

- Животът е труден и противоречив, в него се преплитат мъки и радост, грубост и красота;
- Трудностите са необходими, защото каляват характера;
- Качествата на човека рано или късно получават правилната оценка.

ТЕСТ – ДЯЛ III

1. Кой стих от „Хайдути“ на Ботев най-добре илюстрира житейския избор на героя?

- А) „Един бе Чавдар войвода“
- Б) „Юнакът тегло не търпи“
- В) „Я надуй, дядо, кавала“
- Г) „Кой не знай Чавдар войвода“

2. Герой на коя творба е Петко Страшника?

- А) „Грозното патенце“
- Б) „Легенда за рома“
- В) „Хайдути“
- Г) на нито една от трите

3. Автор на коя творба е Ханс Кристиан Андерсен?

- А) „Грозното патенце“
- Б) „Легенда за рома“
- В) „Хайдути“
- Г) на нито една от трите

4. В коя творба героят избира свободата и достойнството пред живота в робство и унижение?

- А) „Грозното патенце“
- Б) „Легенда за рома“
- В) „Хайдути“
- Г) нито една от посочените

5. От коя творба е изречението: „В тоя миг в градината влязоха няколко деца: те започнаха да хвърлят във водата хляб и зърна...“?

- А) „Грозното патенце“
- Б) „Легенда за рома“
- В) „Хайдути“
- Г) нито една от посочените

6. В коя творба благословиите и проклятията едновременно очертават живота на хората?

- А) „Грозното патенце“
- Б) „Легенда за рома“
- В) „Хайдути“
- Г) нито една от посочените

7. В коя творба песента разнася славата на героя по цялата земя?

- А) „Грозното патенце“
- Б) „Легенда за рома“
- В) „Хайдути“
- Г) нито една от посочените

8. В коя творба човешки характери и проблеми са изразени чрез образи на птици и животни?

- А) „Грозното патенце“
- Б) „Легенда за рома“
- В) „Хайдути“
- Г) нито една от посочените

9. Герой от коя творба се противопоставя на волята на боговете, за да отиде при хората?

- А) „Грозното патенце“
- Б) „Легенда за рома“
- В) „Хайдути“
- Г) нито една от посочените

10. Коя творба НЕ е довършена?

- А) „Грозното патенце“
- Б) „Легенда за рома“
- В) „Хайдути“
- Г) нито една от посочените

ОТГОВОР НА ЖИТЕЙСКИ ВЪПРОС

◀ **Отговорът на житейски въпрос** е устно изказване или писмено съчинение с цел изразяване на лично мнение, което се доказва. Необходимо е не само да се заяви, но и да се защити собствена позиция. Това става, като потърсим примери от личен или чужд опит, от различни области на живота или споделим впечатления от творби на изкуството – книги, филми, театрални представления.

◀ **Отговорът на житейски въпрос се изгражда от три части**, във всяка от които се влага определено **съдържание**:

Части на отговора по житейски въпрос	Съдържателни особености
Встъпителна част (увод) – кратка по обем	• Едно или няколко изречения, които насочват вниманието към поставената във въпроса тема или към поставения във въпроса проблем и в които се заявява собствена позиция.
Доказателствена част – най-голяма по обем	• Едно или повече твърдения, които са подчинени на изразената в увода позиция. • Доказателства (аргументи) на всяко твърдение, които включват: – разсъждения; – примери от живота. • Изводи, произтичащи от доказателствата.
Обобщителна част (заключение) – кратка по обем	Едно или няколко изречения, в които се прави обобщение въз основа на изводите в доказателствената част.

◀ При създаването на отговор на житейски въпрос се следват следните **стъпки**:

1. Осмисляне на поставения въпрос с цел да се определи темата. При изпълнението на тази стъпка се откриват **ключовите думи** във въпроса.

*Например във въпроса „Трудно ли се прави добро?“ ключови са думите **правя, добро и трудно**.*

2. Обмисляне на кратък отговор на въпроса и на твърдения, чрез които отговорът да се конкретизира. При изпълнението на тази стъпка се записват допълнителни въпроси. Техните отговори помагат да се формулира ясно и убедително мнение по поставения въпрос, което да се вложи в увода.

Въпросът „Трудно ли се прави добро?“ предполага два противоположни отговора: „Да се прави добро, е трудно“ и „Да се прави добро, е лесно“. За да бъде избран един от тези отговори, може да се помисли върху следните допълнителни въпроси, свързани със зададения въпрос: „Какво е добро?“, „Какво означава правенето на добро за мен? Всеки ли може да прави добро?“, „Какви са начините да се прави добро?“, „Кой заслужава да се направи добро за него?“.

3. Обмисляне на доказателствата, чрез които ще се обосновават отговорът на въпроса и свързаните с него твърдения. При

◀ Независимо дали се представя устно, или писмено, отговорът на житейски въпрос трябва да съдържа:

- ясно заявена **позиция по темата**;
- подчинени на темата **твърдения**;
- убедителни **доказателства** – разсъждения, примери;
- логични **изводи**.

◀ В отговора на житейски въпрос преобладава **разсъждението**, но примерите, които се включват в доказателствата, се представят чрез **повествование** или **описание**.

◀ Отговорът на житейски въпрос трябва да бъде съобразен с всички правописни и пунктуационни правила, когато е в писмена форма, и с правоговорните правила, когато е устен.

◀ Когато отговорът на житейски въпрос е в писмена форма, отделните смислови части, които го изграждат, се отделят графично в абзаци.

◀ Когато отговаряме устно на житейски въпрос, освен изискванията по отношение на съдържанието на изказването е необходимо да се спазват изискванията за публично общуване:

- да се говори ясно и отчетливо;
- да се поставят уместни логически ударения;
- да се осъществява контакт с очи с публиката;
- да се контролират жестовете и мимиките;
- да се прецени какъв да бъде темпът на говорене – да не се говори нито прекалено бързо, нито прекалено бавно.

◀ Пряко изразеното в отговора на житейски въпрос мнение се нарича още **теза**. Терминът **теза** е от гръцки и означава основно положение, твърдение. Думите **теза, мнение** и **твърдение** са синоними.

изпълнението на тази стъпка се записват примери и разсъждения, които ще се използват като доказателства.

Доказателствата ще са убедителни, ако авторът на текста си служи с примери въз основа на свои лични преживявания, свързани с направено от него добро, или пък се позовава на случаи, когато спрямо него е проявена доброта.

Допълнителна сила на доказателствата придават примери, основани на чужд опит или на художествени творби и обогатени със собствени разсъждения върху тях по темата.

4. Обмисляне на заключението на текста

В заключителната част се представя собствената позиция в обобщен вид. Обобщението може да се направи с помощта на ново питане, което да предизвика нови идеи за разсъждение в тази насока или да се потвърди отново заявената в началото позиция, но с други думи.

5. Написване и редактиране на текста

Написаният текст се прочита и проверява по отношение на правописа, поставянето на пунктуационните знаци, използването на подходящи думи и изрази, логическата последователност на текста, оформянето на отделните смислови части в нови абзаци, съобразяването с речевата ситуация.

6. Подгответе се за устен отговор на въпроса „Трудно ли се прави добро?“. Предварително обмислете как ще структурирате отговора си и с какви примери ще си послужите в доказателствената част.

7. Прочетете предложените житейски въпроси; изберете един, който ви допада най-много, и напишете съчинение. Най-напред обаче изпълнете последователно посочените под въпросите стъпки.

Защо обичам...?

Имаме ли право да лъжем?

Какво причинява обидата?

Какво означава да имаш добро възпитание?

▽ Изяснете си какво точно се пита във въпросите, каква е темата, вложена във всеки от тях.

▽ Определете кои са ключовите думи във въпроса, който избрахте, и запишете техни синоними и антоними.

▽ Формулирайте допълнителни въпроси, свързани с изборния от вас въпрос. Запишете ги.

▽ Напишете кратък отговор на изборния въпрос, който да изразява вашата позиция.

▽ Припомнете си случки от своя живот или от живота на ваши приятели; епизоди от литературни произведения или от филми, с които може да подкрепите позицията си.

▽ Преразкажете тези случки, като се опитате да предадете кратко и точно случилото се.

▽ Напишете след всяка преразкажана случка изречение, с което да обясните защо се спирате точно на този момент или с каква цел го включвате в отговора си.

▽ Формулирайте извод от всеки пример, който сте използвали.

▽ Обмислете заключителните изречения, с които ще обобщите изводите от доказателствената част.

▽ Напишете отговора си на житейския въпрос на чернова, след това го редактирайте. Препишете редактирания текст на белова.

◀ Доказателствата в отговора на житейски въпрос се наричат още **аргументи**. Терминът „аргумент“ произлиза от гръцки и означава **доказателство**. Тези две думи са синоними.

Когато обмисляте как да обосновете мнението си при отговор на житейски въпрос, потърсете мъдри мисли на известни личности и народни умотворения – пословици и поговорки, свързани с темата. Някои от тях може да използвате в доказателствената част или пък в края на текста си.

Прочетете следните мъдри мисли и включете в свой отговор на житейски въпрос тези, които ви харесват и са свързани с темата му:

„На лъжата краката са къси“, Народна мъдрост

„Дълбоката рана заздравява, но лошата дума не се забравя“, Народна мъдрост

„Добрината не може да се направи от омраза. Тя се прави само от обич“, Джон Ръскин, английски писател

„Само ако започнеш да правиш добро, ще повярваш в него“, Лев Толстой, руски писател

„Мечтата на щастливия човек е да направи другите щастливи“, Фил Боузман, американски певец

„Доброто е слънцето в душата на човек“, Виктор Юго, френски писател

ПРИМЕРНИ ОТГОВОРИ НА ЖИТЕЙСКИ ВЪПРОС

Трудно ли се прави добро?

Знам, че трябва да се правят добрини. И аз ги правя, но никой после не ги разбира като такива. Да се прави добро, не е толкова лесно, колкото си мислят възрастните.

Бях съвсем малка, когато извърших първата си добрина. Избягах от детската градина. Трябваше да се срещна с Дядо Коледа, за да му кажа какво очаква брат ми за подарък. Той искаше нещо специално, за което само аз знаех. Хванаха ме още на вратата, накараха ми се, извикаха родителите ми, настана суматоха, всички бяха в паника. Изобщо не разбрах защо ме упрекваха.

Така се случи и две години по-късно. Много обичам животните. Убедена съм, че хората трябва да бъдат добри към тях. Аз самата, видя ли малко коте или кученце, искам да го прибера на топло. Това и направих. Видях малко котенце на улицата. Мяукаше само в дъжда. Прибрах го веднага у дома, нахраних го и цял ден го галих, играх си с него. Бях толкова доволна. Родителите ми обаче не бяха очаровани. Взеха ми котето и го пуснаха навън.

И друга моя добрина не беше оценена. Всъщност беше оценена, но не така, както си представях. Имахме много труден тест. Приятелката ми се разплака и аз реших да ѝ подкажа. Бях убедена, че постъпвам правилно. Учителката ме видя и писа двойки и на двете ни.

Никой не ме разбира, но аз ще продължавам да върша добрини. Е, все някога ще ги оценят.

Кое е най-голямото богатство?

Въпросът кое е най-голямото богатство, може да има много отговори. Разбира се, думата „богатство“ не бива да се разбира само като притежаване на много пари. Богатство е всяко нещо, което човек смята за ценно.

Няма обаче нещо, което да е най-ценно за всички. Всеки има право да избира кое да бъде за него най-голямото богатство. За някои то е едно чувство, за други най-ценни са здравето или късметът. За трети богатството се измерва в скъпи предмети.

Ето защо не можеш да кажеш на някого какво трябва да обича най-много. Това е нещо, което всеки избира сам. Това, което някой най-много цени, е за него свещено. За моята майка например сервизът от китайски порцелан с нарисуваните по него смешни шарени птици е най-ценното нещо в нашия дом. Брат ми пък трепери за компютъра си. Според него той е цяло богатство – най-бързата и най-умната машина. А голямата ми сестра е убедена, че най-важното нещо на света е любовта. Затова вечно мечтае и е много разсеяна. Оказва се, че за всеки човек най-голямото богатство е нещо различно.

Отговорът на въпроса кое е най-голямото богатство, е различен не само за различните хора, но и в живота на един и същи човек. Доскоро най-много от всичко на света се гордеех с колекцията си от кукли Барби с всичките им дрехи, с кукленската им къща и мебелите в нея. Напоследък обаче смятам, че най-голямото богатство, особено за едно момиче, е красивият външен вид. Затова редовно се чудя какво да си облека, и тренирам за хубава фигура. А какво за мен ще е най-ценно утре? Не знам. Бъдещето ще покаже.

В крайна сметка важното е човек да вярва, че има своето голямо богатство – независимо какво е то, защото без вяра мечтите не могат да се сбъдват.